

"ถ่านหิน" บนทางสองแพร่ง: การช่วงชิงความรู้ว่าด้วย "ความเสี่ยง"*

กิติมา ชุนทอง

สาขาวัฒนธรรมศึกษา
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ของผู้เขียน เรื่อง "ปฏิบัติการช่วงชิงความรู้เรื่องพลังงานจาก ถ่านหิน: กรณีศึกษาโครงการพัฒนาเหมืองถ่านหินเวียงแหง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่" หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2555.

บทความนี้มุ่งทำความเข้าใจกระบวนการช่วงชิงความรู้ว่าด้วย“ความเสี่ยง” ที่เกี่ยวข้องกับ “ถ่านหิน” ในสองมิติ คือ ความเสี่ยงด้านพลังงานไฟฟ้าสำรองของชาติ** และความเสี่ยงในการดำรงชีพ ทั้งนี้ ความเสี่ยงด้านพลังงานไฟฟ้าสำรองของชาติเป็นวาทกรรมหลักที่รัฐไทยนำมาใช้สร้างความชอบธรรมเพื่อการเข้าถึง “ถ่านหิน” ซึ่งดำเนินไปพร้อมกับการกักขังอัตลักษณ์และคุณค่าของถ่านหินจาก “ธรรมชาติ” ให้กลายเป็น “วัตถุดิบ” และ “สินค้า” ในรูปของพลังงานไฟฟ้า แต่อีกด้านหนึ่งกลับนำมาซึ่งการกีดกันและเบียดขับชุมชนท้องถิ่นออกจากการใช้ประโยชน์จากถ่านหิน ในฐานะส่วนหนึ่งของระบบนิเวศธรรมชาติและระบบนิเวศมนุษย์

ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าว ชุมชนท้องถิ่นเลือกหยิบใช้ความรู้เรื่อง “ความเสี่ยงต่อความมั่นคงในการดำรงชีพ” ชุดต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับ “ถ่านหิน” มาเป็นช่องทางในการต่อรองกับการพัฒนาพลังงานไฟฟ้า ที่ให้ความสำคัญกับความทันสมัยและการเติบโตทางเศรษฐกิจ

** เพื่อให้เกิดความกระชับ ผู้ศึกษาจะใช้คำว่า “ความเสี่ยงด้านพลังงาน” แทน “ความเสี่ยงด้านพลังงานไฟฟ้าสำรองของชาติ” ในการกล่าวถึงครั้งต่อไป

This article aims to understand two forms of the contesting meaning of “risk” based on social movement resisting “coal energy resource management”: risk of energy supply and risk of livelihood. The risk of nation’s reserved energy is the main discourse used by the Thai state to legitimize its rights to accessing coal resources. The discourse leads to the containment of identity and the transformation of ‘coal’ from natural resources into “raw materials” and “commodities” in the form of electricity. Consequently, the local communities were excluded from coal management by not considering them as a part of human ecology and bio-ecology.

Following the conditions mentioned above, local communities have negotiated the coal development with resorting to the discourse of “the risk of livelihood” which is critical of modernization and economic prosperity and their impact on local community. Their version of community risk presents itself on the basis of rights to access and manage resources, rather than the risk of not having electricity

บทนำ

ตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2530 รัฐและองค์กรด้านพลังงาน นำโดยการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย มีความพยายามที่จะนำ “ถ่านหิน” ออกมาใช้ในกระบวนการผลิตไฟฟ้าอย่างชัดเจน และจริงจังมากขึ้น โดยการผูกโยงถ่านหินเข้ากับ “ความมั่นคงของระบบการผลิตไฟฟ้า” (energy security) โดยอ้างว่าไทยกำลังก้าวเข้าสู่ภาวะ “ความเสี่ยงด้านพลังงานไฟฟ้า” อันเนื่องมาจากการพึ่งพิงก๊าซธรรมชาติเป็นเชื้อเพลิงในกระบวนการมากเกินไป คือสูงถึงร้อยละ 70 ของประเภทเชื้อเพลิงในการผลิตทั้งหมด ส่งผลทำให้ระบบพลังงานไฟฟ้าของชาติมี “ความเปราะบาง” จำเป็นที่จะต้องกระจายความเสี่ยงโดยการหันไปพึ่งพิงพลังงานชนิดอื่นมากขึ้น โดยมีข้อเสนอสำคัญ คือการนำพลังงานถ่านหินและพลังงานนิวเคลียร์ออกมาใช้ (สำนักงานคณะกรรมการนโยบายพลังงานแห่งชาติ 2542)

ข้ออ้างว่าด้วยความเสี่ยงด้านพลังงานดำเนินไปพร้อมๆ กับการทำให้เห็นว่าพลังงานอื่นๆ มาถึงทางตัน¹ ไม่ว่าจะเป็นการลดลงของปริมาณน้ำในการผลิตกระแสไฟฟ้า การลดลงของก๊าซธรรมชาติ ความไม่คุ้มค่างบประมาณในการใช้พลังงานทางเลือก (ชีวมวล พลังงานลม ฯลฯ) ท่ามกลางภาวะตีบตันดังกล่าว พลังงานถ่านหินและพลังงานนิวเคลียร์กลายเป็น “ทางสองแพร่ง” คือ “หากไม่เอานิวเคลียร์ก็ต้องเอาถ่านหิน” ในขณะที่พลังงานนิวเคลียร์ไม่สามารถก้าวข้ามภัยอันน่าสะพรึงกลัวหากเกิดการรั่วไหลของสารกัมมันตภาพรังสี ส่งผลให้ทางถ่านหินกลายเป็นพลังงานที่รัฐบังคับเลือก ดังคำให้สัมภาษณ์ของนักวิชาการจากสถาบันเทคโนโลยีสิรินธรท่านหนึ่งว่า “จริง... ทางออกในการแก้ไขปัญหาพลังงานของไทย มีอยู่ 2 ทางเลือก ได้แก่ การซื้อไฟฟ้าจากข้างนอก

¹ ถ่านหินยังคงเป็นแหล่งพลังงานสำคัญในการผลิตไฟฟ้าของประเทศไทยโดยเฉพาะเมื่อเกิดเหตุ “วิกฤติพลังงาน” ที่มีข่าวว่าพม่าจะหยุดส่งก๊าซธรรมชาติ ระหว่างวันที่ 5-14 เมษายน 2556 (เป็นเวลา 10 วัน) จากการให้สัมภาษณ์ของ รมว. พลังงาน นายพงษ์ศักดิ์ รักตพงศ์ไพศาล ที่ว่า “...สำหรับระยะยาว ประเทศไทย และคนไทย ต้องตัดสินใจแล้วว่าเราจะเอาโรงไฟฟ้าทางเลือกใหม่ ซึ่งก็มีอยู่แค่ไม่กี่ตัวเลือก คือ ถ่านหิน กับชีวมวล ส่วนนิวเคลียร์ไม่ต้องพูดถึงเพราะสร้างไม่ได้แน่นอน” หรือแม้แต่การออกมาแสดงความเห็นของนายปิยะสวัสดิ์ อัมระนันท์ อดีต รมว. พลังงาน ว่า “...ถึงเวลาแล้วที่ประเทศไทยจะต้องยอมรับความจริงเกี่ยวกับสถานการณ์ไฟฟ้าที่จะไม่เพียงพอในอนาคต หากโครงสร้างการผลิตไฟฟ้าของไทยยังคงพึ่งพิงฟอสซิล เป็นหลักในสัดส่วนที่มากถึง 70%... คนไทยก็ต้องเลือกเอา จะให้ไฟฟ้าตก ไฟดับ จะตั้งอยู่บนความเสี่ยงด้านพลังงานไปเรื่อยๆ เช่นนี้ต่อไปหรือ” ทั้งยังระบุว่า “แน่นอนที่สุดทางออกสำหรับการแก้ไขปัญหาคือการมีโรงไฟฟ้าพลังงานทางเลือก ทั้งโรงไฟฟ้าถ่านหิน หรือไม่ก็ต้องมองเรื่องโรงไฟฟ้าชีวมวลให้มากขึ้นกว่านี้ (กรุงเทพธุรกิจออนไลน์ 2556)

เช่น ซื่อจากจีน ซื่อจากลาว แต่ก็มีความเสี่ยงหากเขาไม่ขายให้เราอีกแน่ อีกทางเลือกหนึ่งที่ดีที่สุดคือเราต้องพึ่งตนเองด้วยการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินและโรงไฟฟ้าพลังงานนิวเคลียร์” (กรมเชื้อเพลิงธรรมชาติ กระทรวงพลังงาน 2554) ทั้งๆ ที่การนำถ่านหินออกมาใช้ถูกระบุจากนักวิชาการและนักสิ่งแวดล้อมจำนวนมากว่า ส่งผลกระทบต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อมสูงไม่ต่างกัน

กระบวนการสำคัญในการผลักดันการนำถ่านหินออกมาใช้ นอกจากอาศัยวาทกรรมความเสี่ยงด้านพลังงานดังกล่าวแล้ว รัฐยังมีการผลิตความรู้เรื่องถ่านหินออกมาหลายประการผ่านการเผยแพร่ข้อมูลของเจ้าหน้าที่จาก กฟผ. ตาม “แผนงานงานประชาสัมพันธ์และการมีส่วนร่วมของชุมชน” ทั้งในระดับพื้นที่และระดับจังหวัด โดยในระดับพื้นที่มีแผนกิจกรรม 8 กิจกรรม อาทิ การจัดประชุมชี้แจงและรายงานความก้าวหน้าทั้งในระดับอำเภอ ตำบลและรายหมู่บ้าน การจัดประชุมรับฟังความคิดเห็นต่อรายงานการศึกษา EIA การให้ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรณี การจัดตั้งศูนย์ข้อมูลข่าวสาร (ใช้พื้นที่ที่ว่าการอำเภอเวียงแหง) และการนำชาวบ้านเวียงแหงศึกษาดูงานด้านการทำเหมืองและการจัดการผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม (สถานบริการวิศวกรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2550 [ข] 119) ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวเป็นช่องทางในการนำเสนอถ่านหินในฐานะ “พลังงานทางเลือก” “พลังงานราคาถูก” และ “พลังงานถ่านหินสะอาด” เพื่อให้คนเชื่อและยอมรับถึงความเหมาะสมในการนำเชื้อเพลิงชนิดนี้ออกมาใช้

การนำเสนอถ่านหินในมิติดังกล่าวสะท้อนการมองถ่านหินเป็นทรัพยากรธรรมชาติในเชิงอรรถประโยชน์ คือ มองถ่านหินในลักษณะความหมายที่ตายตัวและเป็นสากลโดยอาศัยความรู้แบบวิทยาศาสตร์มารองรับ คือ เป็นวัตถุดิบในการผลิตกระแสไฟฟ้า และเป็นสินค้าพลังงานในที่สุด ทั้งนี้กระบวนการดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการปิดกั้นความรู้และความจริงชุดอื่นที่เกี่ยวข้องกับถ่านหิน รวมถึงปิดประตูให้กับการจัดการพลังงานทางเลือกในรูปแบบอื่นๆ

อย่างไรก็ตาม ความรู้ดังกล่าวถูกตอบโต้จากนักวิชาการจากหลากหลายสาขา อาทิ สายนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม และเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมว่าเป็นการลดทอนคุณค่าของธรรมชาติให้กลายเป็นเพียง “วัตถุดิบ” หรือ “สินค้า” ที่หลุดลอยออกจากคุณค่าความสัมพันธ์ระหว่างระบบสิ่งแวดล้อมและระบบสังคม หรือที่ Neil Smith (1984) เรียกว่าการสร้างความหมายเชิงสังคมให้กับธรรมชาติ คือ มองว่าธรรมชาติไม่ใช่ธรรมชาติ แต่เป็นสิ่งสร้างทางสังคม เป็นสิ่งสมมุติ นำไปสู่การนิยามความหมายว่า “ธรรมชาตินั้นเป็นของใคร” และ “ใคร” เท่ากับเป็นการกีดกัน การแย่งชิงอำนาจในการจัดการและการใช้ประโยชน์ของถ่านหินในฐานะที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติใต้ผืนดิน ซึ่งชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์อยู่ก่อนแล้วในลักษณะต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่เพาะปลูก ที่อยู่อาศัย และการจัดการในรูปแบบอื่นๆ

การทำเหมืองถ่านหิน คือ กระบวนการสำคัญในการนำถ่านหินออกมาใช้ประโยชน์ ทั้งนี้รูปแบบการทำเหมืองในประเทศไทยจะเป็นแบบเหมืองเปิด คือ มีการเปิดหน้าดินเป็นวงกว้าง ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อพื้นที่อาณาบริเวณเหมืองเป็นวงกว้าง มลพิษจากฝุ่นละอองและน้ำทิ้งที่ถูกปล่อยออกมาจะมีสารโลหะหนักจำพวกทองแดง ตะกั่ว พรอทออกมาด้วย (World Coal Institute 2005) นอกจากนี้ผลการศึกษานักวิชาการ อาทิ งานของวิทยาลัยการสาธารณสุข (2544) Buchanan and Brenkley (1994) ต่างยืนยันไปในทิศทางเดียวกันว่า การทำเหมืองถ่านหินส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ สิ่งแวดล้อม ระบบสุขภาพของชุมชนในพื้นที่และผลกระทบต่อรูปแบบการดำเนินชีวิตที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของสภาพพื้นที่อย่างมหาศาล ดังนั้นกระบวนการนำถ่านหินออกมาใช้ จึงมิใช่เพียงการผลัดภาระความเสี่ยงด้านสุขภาพ แต่ยังเป็นความเสี่ยงทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม (Beck 1992) และนำไปสู่การสูญเสียความมั่นคงในการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้น

การเติบโตของแนวคิดสิ่งแวดล้อมนิยม แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน รวมไปถึงแนวคิดสิทธิชุมชนนับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2530 ส่งผลให้บรรยากาศการเมืองเรื่องสิ่งแวดล้อมในไทยดำเนินไปอย่างเข้มข้น ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากกระบวนการพัฒนาไฟฟ้า อาทิ ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมเขื่อนน้ำโจน ปรากฏการณ์ฝนกรดและการล้มป่วยเฉียบพลันของชาวบ้านรอบเหมืองโรงไฟฟ้าแม่เมาะ และการละเมิดสิทธิชุมชนกรณีเขื่อนปากมูล เริ่มถูกตั้งคำถามจากภาคประชาชนและชุมชนท้องถิ่นที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาดังกล่าว ถึงประสิทธิภาพของเทคโนโลยีการผลิตและการบริหารจัดการ ความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม รวมไปถึงการตั้งคำถามว่าแท้ที่จริงแล้วนโยบายการสร้างความมั่นคงทางด้านพลังงานกำลังผลัดภาระความเสี่ยงในการดำรงชีพให้กับชุมชนหรือไม่ โดยเฉพาะกรณีของชาวบ้านรอบโรงไฟฟ้าแม่เมาะได้สร้างความหวุ่นวิตกและกลายเป็นความขัดแย้งระหว่าง กฟผ. กับชุมชนที่จะมีการก่อสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินและเหมืองถ่านหินในหลายพื้นที่ ซึ่งเท่ากับเป็นการท้าทายและสั่นคลอนต่ออำนาจของวาทกรรมการพัฒนา (พลังงานไฟฟ้า)

ท่ามกลางความไม่ลงรอยระหว่าง “ความเสี่ยงด้านพลังงาน” และ “ความเสี่ยงในการดำรงชีพ” บทความชิ้นนี้จึงสนใจศึกษาการตอบโต้ ต่อรอง และขัดเคี้ยวในการผลิตสร้างชุดความรู้และความหมายว่าด้วย “ความเสี่ยง” ทั้งสองชุดที่เกี่ยวข้องกับ “ถ่านหิน” ในกระบวนการพัฒนาพลังงานไฟฟ้า ผ่านกรณีศึกษาโครงการพัฒนาเหมืองถ่านหินเวียงแหง อ.เวียงแหง จ.เชียงใหม่ เป็นแหล่งถ่านหิน “คุณภาพดี” ที่ กฟผ. ต้องการนำไปใช้ในกระบวนการผลิตไฟฟ้าของโรงไฟฟ้าแม่เมาะ เพื่อเพิ่มความมั่นคงและกระจายความเสี่ยงทางด้านพลังงานไฟฟ้าชาติ โดยพิจารณากระบวนการช่วงชิงความรู้เรื่องถ่านหิน ในฐานะที่เป็นกระบวนการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น

โครงการพัฒนาเหมืองถ่านหินเวียงแหง:

ความมั่นคงของชีวิต vs ความมั่นคงทางด้านพลังงาน

“เวียงแหง” เป็นอำเภอเล็กๆ ที่คั่นกลางระหว่างไทยและพม่า ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดเชียงใหม่ ผู้คนที่นี่กว่าร้อยละ 85 ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก และกว่าร้อยละ 50 จากครัวเรือนที่ทำการเกษตรจำนวน 2,439 ครัวเรือน (สำนักงานเกษตรจังหวัดเชียงใหม่ 2554)² ทำ “สวนหอมเตียม” หรือสวนกระเทียมสลับกับการทำนา จากข้อมูลของการค้าการลงทุนจังหวัดเชียงใหม่พบว่า ในปี พ.ศ. 2545/2546 มีพื้นที่ปลูกกระเทียม 3,319 ไร่ ขยายเพิ่มอีกเท่าตัวในปี พ.ศ. 2553/2554 จำนวน 6,350 ไร่ เวียงแหงกลายเป็นอำเภอที่มีการใช้พื้นที่ปลูกกระเทียมสูงสุดในจังหวัดเชียงใหม่ โดยมีผลผลิตรวมของปี พ.ศ. 2553/2554 อยู่ที่ 24,876 ตัน (ศูนย์ข้อมูลการค้าการลงทุนจังหวัดเชียงใหม่ 2554) และจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่ทำการปลูกกระเทียม พบว่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2546 ถึงปัจจุบัน กระเทียมสร้างรายได้หมุนเวียนในพื้นที่เวียงแหงไม่ต่ำกว่า 100-150 ล้านบาทต่อปี (ข้อมูลภาคสนาม 2554) กระเทียมจากเวียงแหงเป็นที่ต้องการของตลาด เพราะเป็นกระเทียมคุณภาพดี คือ มีกลิ่นฉุน ไม่ฝ่อง่ายสามารถเก็บไว้ได้นาน เนื่องจากมีดินที่เหมาะสมกับการเพาะปลูก โดยลักษณะดินของเวียงแหงเป็นดินดำ ร่วนซุย อุ้มน้ำได้ดี (โครงการจัดการลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน 2547, 47) นอกจากนี้ยังมีแหล่งน้ำเพียงพอในการทำการเกษตร และสภาพอากาศของเวียงแหงมีอุณหภูมิเหมาะสมเอื้อต่อการเติบโตของกระเทียมเป็นอย่างดี

การปลูกกระเทียมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านคุณภาพชีวิตและฐานะทางเศรษฐกิจชาวบ้านที่ปลูกอย่างเข้มข้นและมากกว่า 10 ไร่ต่อปีขึ้นไป กลายเป็นกลุ่มคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น เช่นในกรณีของป่าแอ็ด³ กล่าวว่า “หลังขายหอม ยิ่งปีไหนได้ราคาดี มาดูเดอะ มีกำคนซื้อรถยนต์ใหม่ แบ่งบ้านใหม่ และรถเก่าเดี๋ยวนี้หนา ก่อป่าไร่รถกระบะเหมือนตะกอนเนื้อเป็นรถเก๋ง รถฟอร์จูนเนอร์ก่อนหนา” อย่างไรก็ตามความมั่งคั่งและมั่นคงนี้ก็พกพา “ความเสี่ยง” ทั้งจากโรคพืช ภัยธรรมชาติและราคาตลาด ซึ่งเป็น “ความเสี่ยงปกติ” (อาพันธ์ 2553) ที่เกษตรกรต้องเผชิญ

² จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในพื้นที่ พบว่าหมู่บ้านที่ปลูกกระเทียมอย่างเข้มข้น ได้แก่ บ้านสามปู บ้านสันตวงดี บ้านห้วยไคร้ บ้านจอง บ้านมหาธาตุ บ้านม่วงป้อม

³ ดูรายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์ทั้งหมดได้ในรายการอ้างอิงท้ายบทความ

แม้การปลูกกระเทียมจะมีความเสี่ยงหลายประการ แต่เหตุผลสำคัญที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงตัดสินใจปลูก เนื่องจากเห็นว่าเป็นช่องทางใน “การเข้าถึง” “ความมั่นคงในการถือครองที่ดิน” เพราะพื้นที่ส่วนใหญ่ของเวียงแหงถูกปิดล้อมไปด้วยพื้นที่เขตป่าของรัฐ พื้นที่ทำกินกว่าร้อยละ 70 เป็นพื้นที่ที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์⁴ การปลูกกระเทียมตามการส่งเสริมของรัฐจึงเปรียบเสมือนว่ารัฐได้อนุญาตชาวบ้านให้เข้าใช้ประโยชน์จากพื้นที่ได้อย่างชอบธรรม แม้จะต้องเผชิญกับภาวะความเสี่ยง ชาวบ้านก็ยอมรับโดยเฉพาะความเสี่ยงจากความไม่แน่นอนของราคาผลผลิต ขณะเดียวกันก็พยายามแสวงหากลยุทธ์ที่หลากหลายมาใช้ในการต่อรองกับภาวะความเสี่ยงดังกล่าว แต่เมื่อโครงการพัฒนาเมืองถ่านหินเวียงแหง⁵ จะเข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่ยอมส่งผลกระทบต่อความมั่นคงในการถือครองที่ดินของชาวบ้าน เนื่องจากเป็นปัจจัยที่จะเพิ่มความเสี่ยงต่อการสูญเสียที่ดินมากขึ้น

ความพยายามเข้ามานำถ่านหินออกจากพื้นที่เวียงแหงออกไปใช้ประโยชน์เริ่มขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2531 (สถานบริการวิศวกรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่[ก] 2550 และองอาจ เตชะ 2554) แต่ในช่วงเวลาดังกล่าว กฟผ.⁶ ได้วิเคราะห์ความเป็นไปได้ทางเศรษฐศาสตร์ พบว่าความต้องการของตลาดและผู้ใช้ในขณะนั้นยังไม่สูงมากนัก จึงไม่คุ้มในการลงทุน (สถานบริการวิศวกรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่[ก] 2550, 2-1) จึงได้ส่งคืนแหล่งเวียงแหงให้กรมทรัพยากรธรณี จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2541 กฟผ. ได้มีการยื่นเรื่องขอมติอีกครั้ง ก่อนได้รับอนุมัติจาก ครม. เมื่อวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2544 แต่มีเงื่อนไขว่าจะต้องมีการจัดทำรายงานผลการศึกษาและวิเคราะห์ผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อม (EIA) และผ่านการเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรีจึงจะสามารถ

4 ทั้งนี้ พื้นที่เกษตรกรรมกว่าร้อยละ 70 เป็นที่ดินไม่มีเอกสารสิทธิ์ แม้ว่าส่วนใหญ่จะเป็นที่ดินที่บุกเบิกมาตั้งแต่ยุคตั้งถิ่นฐาน แต่ถูกประกาศเป็นเขตป่าตั้งแต่ปี พ.ศ.2516 อาทิ เขตป่าสงวนแห่งชาติเชียงดาว เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยเชียงดาว อุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดังและอุทยานแห่งชาติดอยเชียงดาว (ผาแดง) จากข้อมูลการใช้ที่ดินทั้งหมดของอำเภอเวียงแหง พบว่ามีที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์ (นส.3 และ นส.3ก.) ประมาณ 9,324 ไร่ ในขณะที่ที่ดินไม่มีเอกสารสิทธิ์จำนวน 2,743 ไร่ (ใบจอง, ส.ค.1) (ที่ว่ากรมอำเภอเวียงแหง 2553) ส่วนใหญ่ที่ดินไม่มีเอกสารสิทธิ์จะเป็นพื้นที่ทำกินโดยเฉพาะที่ไร่และที่สวน นอกจากนี้ยังมีพื้นที่อีกจำนวนมากที่ไม่ได้รับเอกสารสิทธิ์ใด ส่วนหนึ่งเป็นพื้นที่ทำกินดั้งเดิมและบางส่วนเป็นพื้นที่ที่มีการบุกเบิกใหม่ เพื่อขยายพื้นที่ปลูกกระเทียม

5 ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความกระชับ ต่อไปผู้ศึกษาจะใช้คำว่า “โครงการเหมืองฯ” แทน “โครงการพัฒนาเมืองถ่านหินเวียงแหง”

6 ซึ่งได้รับการสัมปทานโดยไม่ต้องมีการประมูล

ดำเนินการได้ ทั้งนี้ การพัฒนาแหล่งถ่านหินเวียงแหงจะดำเนินการในรูปของบริษัทร่วมทุนโดย กฟผ. ดำเนินการขอประทานบัตรควบคุมไปกับการจัดตั้งบริษัทร่วมทุน ซึ่งสอดคล้องกับความพยายามในการผลักดันโครงสร้างการแปรรูป กฟผ. โดยการเสนอให้มีการก่อตั้งบริษัทผลิตไฟฟ้าจำกัด (EGCO) ซึ่งมีสถานะเป็นเอกชน (แปรรูปบางส่วน) เข้ามาดำเนินกิจการร่วมกับ กฟผ.

การพิจารณาบนฐานของ “ความเหมาะสม” และ “ความคุ้มค่าคุ้มทุน” ในการดำเนินโครงการของ กฟผ. เป็นฐานคิดที่วางอยู่บนตรรกะของการมองทรัพยากรธรรมชาติในเชิงอรรถประโยชน์ และอาศัยแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์มารองรับความชอบธรรมในการเข้าใช้ทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้ การมีมติอนุมัติแหล่งถ่านหินเวียงแหงให้กับ กฟผ. และบริษัทร่วมทุนโดย ไม่ต้องมีการประมูล สะท้อนการมอง “ถ่านหิน” ราวกับเป็นทรัพยากรของ “ฟรี” คือ ไม่มีต้นทุนที่จะเสีย ทั้งที่ในความเป็นจริง ต้นทุนด้านผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อม ชุมชนและสุขภาพ เป็นต้นทุนที่มีมูลค่ามหาศาลแต่ไม่ถูกนำมาคิดรวม

การทำเหมืองจะเป็นลักษณะเหมืองเปิด ครอบคลุมเนื้อที่ถึง 9 ตารางกิโลเมตร หรือ 2,945 ไร่ ใน 3 ตำบล รวม 8 หมู่บ้าน พื้นที่ที่ขุดดินกินเนื้อที่ 580 ไร่ จากข้อมูลการประชาสัมพันธ์โครงการเหมืองเวียงแหง (2544) และเอกสารรายงาน EIA (สถานบริการวิศวกรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (ก), 2550) ระบุถึงที่ตั้งโครงการเหมือง ว่าพื้นที่เกือบทั้งหมดเป็นพื้นที่ป่า คือ ป่าเศรษฐกิจ เขตป่าอุทยานแห่งชาติ และเขตป่าสงวน โดยอยู่ห่างจากชุมชน 1 กิโลเมตรและห่างจากพระบรมธาตุแสนไห 500 เมตร และห่างจากตัวอำเภอ 7 กิโลเมตร (โครงการจัดการลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน 2547)

ช่วงปี พ.ศ. 2544 กฟผ. เริ่มเข้ามาดำเนินการในพื้นที่เวียงแหง โดยอาศัยกระบวนการมวลชนสัมพันธ์ หรือที่ กฟผ. เรียกว่า “งานประชาสัมพันธ์” มีเป้าหมายเพื่อสร้างทัศนคติที่ดีต่อโครงการเหมือง (การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย 2544) โดยจัดตั้งสำนักงานโครงการชั่วคราวในพื้นที่ พร้อมทั้งมีจัดจ้างชาวบ้านเข้ามาร่วมงาน ช่วงแรกของการดำเนินงานมวลชนของ กฟผ. มีกลุ่มเป้าหมายสำคัญ คือ ข้าราชการท้องถิ่น ผู้นำชุมชน ผู้นำท้องถิ่น ภายใต้ยุทธศาสตร์การเจาะฐานผู้นำ เพื่อเอื้อต่อการลงทำงานมวลชนกับชาวบ้านใน ทั้งนี้ การทำงานมวลชนในพื้นที่ของ กฟผ. มี 2 ลักษณะ คือ

ลักษณะที่หนึ่ง การจัดเวทีประชุมชี้แจงทั้งในระดับอำเภอ ระดับตำบล และระดับหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังมีให้ความรู้แก่เยาวชนในสถานศึกษา ว่าด้วยธรณีวิทยาถ่านหินและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม รวมถึงมีการจัดทำเอกสารและสื่อสิ่งพิมพ์เผยแพร่อีกทางหนึ่งด้วย

ลักษณะที่สอง การพาชาวบ้านไปศึกษาดูงานการทำเหมืองและโรงไฟฟ้าแม่เมาะ โดยเน้นการนำเสนอภาพความสวยงามและความยิ่งใหญ่ของพื้นที่รอบโรงไฟฟ้า ไม่ว่าจะเป็นสนามกอล์ฟ ร้านอาหาร สวนสาธารณะ เพื่อสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้กับ “เหมืองถ่านหิน” เพื่อชี้ให้เห็นว่าเหมืองถ่านหิน หรือแม้กระทั่งโรงไฟฟ้าถ่านหินเองสามารถอยู่ร่วมกับชุมชนและสิ่งแวดล้อมได้

การประชาสัมพันธ์ระยะที่สองหลังปี พ.ศ. 2546 เป็นต้นมา เน้นกระบวนการศึกษา EIA และ SIA เพื่อให้สอดคล้องกับเงื่อนไขที่มติ ครม. กำหนดไว้ และเพื่อสร้างภาพลักษณ์ความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมของ กฟผ. โดยการว่าจ้างสถานบริการวิศวกรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เพื่อดำเนินการศึกษาผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมและผลกระทบทางด้านสังคม โดยใช้ระยะเวลาในการทำการศึกษาคือ 16 เดือนซึ่ง กฟผ. อ้างว่าโครงการพัฒนาเหมืองฯ เป็นโครงการแรกที่มีการศึกษาผลกระทบสองด้านพร้อมกัน และดำเนินการก่อนเริ่มโครงการฯ

ดูเหมือนว่า กฟผ. เองก็ตระหนักถึงมหันตภัยจากกระบวนการทำเหมืองถ่านหินที่จะเกิดขึ้นต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมของชุมชนรอบพื้นที่ โดย กฟผ. พยายามกลบเกลายความทรงจำอันเลวร้ายจากผลกระทบของโรงไฟฟ้าและเหมืองแม่เมาะที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านรอบโครงการ เช่น การออกมาให้สัมภาษณ์เพื่อตอกย้ำความจริงโดยผู้บริหารระดับสูงของ กฟผ. ที่เรียกร้องให้สังคมเชื่อมั่นในประสิทธิภาพของเทคโนโลยีการผลิตไฟฟ้าด้วยถ่านหินของ กฟผ. ที่มีประสิทธิภาพทันสมัยและใส่ใจสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ นายไกรสิทธิ์ วรรณสูตร กรรมการผู้อำนวยการใหญ่ กฟผ. ร้องขอให้ลบภาพลักษณ์ในอดีตที่เลวร้ายของเหมืองและโรงไฟฟ้าแม่เมาะ เนื่องจากปัจจุบัน กฟผ. ได้พัฒนาเทคโนโลยีในการผลิตถ่านหินให้เป็นพลังงานสะอาด (บริษัทกัลฟ์อิลีคตริก 2549)

ภายใต้งานประชาสัมพันธ์เพื่อชี้แจงและสร้างทัศนคติที่ดีต่อโครงการเหมืองฯ กฟผ. ได้นำเสนอภาพลักษณ์ของเหมืองถ่านหิน ในฐานะสัญลักษณ์และข้อเสนอการพัฒนา เพื่อให้เกิดความอยู่ดีมีสุขทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและสวัสดิภาพ ซึ่งจะช่วยให้ชาวบ้านไม่ต้องเผชิญหน้ากับความไม่แน่นอนจากการทำเกษตรกรรม เป็นไปเพื่อแลกกับการนำถ่านหินซึ่งเป็นทรัพยากรที่อยู่ใต้ดินที่เวียงแหง ไปใช้ในการผลิตกระแสไฟฟ้าที่ กฟผ. อ้างว่า เนื่องจากถ่านหินเวียงแหงเป็น “ถ่านหินคุณภาพดี” หากสามารถนำไปผสมกับลิกไนต์แม่เมาะ จะช่วยลดปัญหาผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อม ลดต้นทุนการสั่งซื้อถ่านหินคุณภาพดีจากต่างประเทศ และที่สำคัญสามารถผลิตไฟฟ้าตอบสนองการบริโภคพลังงานที่คาดว่าจะคาดว่าจะสูงขึ้นได้อีกต่อไป

ข้อเสนอดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความเห็นต่างของคนในชุมชนอย่างน้อยสามกลุ่ม คือ หนึ่ง กลุ่มสนับสนุน หรือ กลุ่มเอาเหมือง กลุ่มคัดค้านหรือกลุ่มป่าเอาเหมือง และสุดท้ายกลุ่มที่ไม่แสดงตัวในการเลือกข้าง (จะกล่าวรายละเอียดต่อไป) จากการสำรวจของ วสันต์ คงมัน (2545)

และ ดวงฤทัย พันธุ์กาหลง (2549) ระบุตรงกันว่า กลุ่มป่าเอาเหมืองเป็นชาวบ้านกลุ่มใหญ่ รองลงมาคือที่ไม่แสดงตัว⁷ เช่นเดียวกับงานศึกษานี้ ซึ่งนำไปสู่ความขัดแย้ง จากความคิดเห็นที่แตกต่าง เมื่อพิจารณาจะพบว่า ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นนั้น มีพื้นฐานมาจากการนิยามความหมาย การพัฒนาของแต่ละปัจเจกบุคคลมีความแตกต่างกัน ทว่าล้วนวางอยู่บนฐานคิดว่าด้วยเรื่อง “ความเสี่ยงและความมั่นคงในการดำรงชีพ” ที่บางคน บางกลุ่มมองว่า แม้โครงการพัฒนาเหมืองฯ จะมีความเสี่ยง แต่ก็เป็นที่น่าทำหายและมองว่าเป็นความเสี่ยงที่ให้โอกาสกับชีวิต ซึ่งวางอยู่บนฐานการคิดแบบปัจเจก แต่อีกกลุ่มหนึ่งกลับมีความคิดเห็นในมุมที่แตกต่าง โดยมองว่าความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้นเป็นความเสี่ยงของส่วนรวม กระทบต่อคนหมู่มาก และเป็นความเสี่ยงที่ควบคุมและจัดการยาก ซึ่งจะก่อให้เกิดผลกระทบในเชิงของการสูญเสียโอกาสมากกว่าการได้โอกาส ขณะที่ กฟผ. เองก็ให้เหตุผลของการเข้าใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ว่าเพื่อให้เกิด “ความมั่นคงทางพลังงาน”

กระบวนการสร้างความรู้ด้วยความเสี่ยงด้านพลังงานไฟฟ้า

ท่ามกลางความตึงเครียดระหว่างกลุ่มชาวบ้านที่เห็นต่าง ส่งผลให้การประชาสัมพันธ์เพื่อชั่งชั่งเสียงสนับสนุนของ กฟผ. ในพื้นที่ ดำเนินไปอย่างเข้มข้นเพื่อขบเคี้ยวกับความรู้ที่ชาวบ้านกลุ่มคัดค้านเลือกหยิบใช้ในการต่อรองเช่นกัน ทั้งนี้ พบว่า กฟผ. เน้นการผลิตสร้างความรู้และความจริงว่าด้วย “ถ่านหิน” ที่สัมพันธ์กับการพัฒนาพลังงานไฟฟ้าขึ้นมาน้อย 3 ประการ คือ ประการที่หนึ่ง ถ่านหินในฐานะทรัพยากรเพื่อการพัฒนา ประการที่สอง รูปแบบการจัดการป่าเสื่อมโทรมที่เหมาะสม และประการที่สาม เหมืองถ่านหินในฐานะสัญลักษณ์ของการพัฒนา โดยมีวาทกรรมการพัฒนาและวาทกรรมความเสี่ยงด้านพลังงาน ซึ่งเป็นวาทกรรมระดับประเทศ มารองรับและฉายซ้ำในระดับพื้นที่ ผ่านรูปแบบกิจกรรมทั้งในลักษณะของการจัดเวทีประชุมในระดับพื้นที่ทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ แผ่นพับ เอกสาร รวมไปถึงกิจกรรมมวลชน อาทิ การสนับสนุนงบประมาณในกิจกรรมของชุมชน โดยได้รับการอำนวยความสะดวกจากเจ้าหน้าที่รัฐในระดับท้องถิ่น นอกจากนี้ยังอาศัยสื่อและกลไกอำนาจรัฐในการสื่อสารกับสาธารณะ เพื่อนำเสนอให้เห็นว่าโครงการพัฒนาเหมืองฯ จะนำประโยชน์มาสู่ประเทศชาติ โดยเฉพาะสร้างความมั่นคงให้กับระบบพลังงานไฟฟ้าและระบบเศรษฐกิจของประเทศและเวียงแขวงอย่างไร

⁷ ในขณะที่ข้อมูลจากแผนงานประชาสัมพันธ์ของ กฟผ. บอกว่าไม่สามารถระบุจำนวนกลุ่มคนกลุ่มต่างๆ ที่แน่นอนได้

หนึ่ง การนำเสนอความรู้ว่าด้วย “ถ่านหินในฐานะทรัพยากรเพื่อการพัฒนา” เป็นการสร้างจินตภาพเพื่อยึดโยงเอา “ทรัพยากรธรรมชาติ” ของเวียงแหงไปสู่การเป็น “ทรัพยากรส่วนร่วม” และยึดโยง “คนเวียงแหง” เข้ากับการเป็น “คนของชาติ” ซึ่งมีหน้าที่สำคัญที่จะต้องรักษาความมั่นคงในด้านต่างๆ ของชาติ แม้จะต้องเสียสละความมั่นคงส่วนตัว โดยอ้างอิงวาทกรรมความเสี่ยงด้านพลังงาน ผ่านการสร้างความจริงว่าด้วยพลังงานไฟฟ้าของไทยกำลังตกอยู่ในภาวะ “ความเสี่ยง” ใน 3 ลักษณะ คือ ลักษณะที่หนึ่ง ความเสี่ยงที่เกิดจากภาวะพลังงานไฟฟ้าสำรองต่ำ ลักษณะที่สอง ความเสี่ยงที่เกิดจากการพึ่งพิงทรัพยากรพลังงานเพียงชนิดใดชนิดหนึ่งมากเกินไป โดยเฉพาะการพึ่งพิงก๊าซธรรมชาติ ซึ่งกำลังลดน้อยลงไปทุกวัน และลักษณะที่สาม การพึ่งพิงแหล่งพลังงานจากต่างประเทศ เพื่อตอกย้ำให้เห็นว่าประเทศอยู่ท่ามกลางสถานการณ์ความต้องการใช้ไฟฟ้าที่เพิ่มสูงขึ้น อันเป็นผลสืบเนื่องจากการเติบโตของทางด้านเศรษฐกิจและการเพิ่มจำนวนประชากร แต่ปริมาณสำรองเชื้อเพลิงทั้งก๊าซธรรมชาติ น้ำมันดิบและน้ำ เหลือน้อยเต็มที เมื่อเป็นเช่นนั้น “ถ่านหิน” ซึ่งมีปริมาณสำรองสูง ต้นทุนการผลิตต่ำ จึงกลายเป็นทั้ง “ทางเลือกและทางรอด” ต่ออนาคตไฟฟ้าไทย ดังนั้นหากสามารถนำถ่านหินเวียงแหงออกไปใช้ได้ จึงเท่ากับคนเวียงแหงได้เสียสละความมั่นคงส่วนตัว เพื่อค้ำยันความมั่นคง (ด้านพลังงานและเศรษฐกิจ) ของชาติ

ตารางที่ 1 คุณภาพและชนิดของถ่านหิน

ชนิดถ่านหิน	ค่าความร้อน	ค่าความชื้น	ปริมาณซัลเฟอร์	ปริมาณกำมะถัน	คุณภาพ
แอนทราไซต์	สูง	ต่ำ	ต่ำ	ต่ำ	ดีมาก
บิทูมินัส	สูง	ต่ำ	ต่ำ	ต่ำ	ดีมาก
ซับบิทูมินัส	ปานกลาง-สูง	ปานกลาง	ปานกลาง	ปานกลาง	ดี
ลิกไนต์	ต่ำ-ปานกลาง	สูง	สูง	ต่ำ-สูง	ต่ำ

ที่มา: สำนักงานคณะกรรมการนโยบายพลังงานแห่งชาติ, 2542

ในฐานะทรัพยากรเพื่อการพัฒนาด้านพลังงาน ถ่านหินเวียงแหงยังถูกสร้างความรู้ว่าด้วยการเป็น “ถ่านหินคุณภาพดี” เป็นการตอกย้ำคุณค่าและความจำเป็นของการนำไปใช้ โดยมีการใช้หลักภาษาทางวิทยาศาสตร์มาอ่านค่าถ่านหิน คือ มีค่าความร้อนสูง มีความชื้นต่ำ มีซัลเฟอร์ต่ำ ที่สำคัญมีกำมะถันเพียงร้อยละ 1 (สถานบริการวิศวกรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ [ก] 2550)⁸ (ดูตารางที่ 1) และมีมูลค่าเชิงเศรษฐกิจสูง ในขณะที่ลิกไนต์จากแหล่งแม่เมาะซึ่งใช้ผลิตไฟฟ้ามาหลายสิบปีถูกนิยามว่า มีคุณภาพต่ำที่สุด⁹ คือ ให้ความร้อนต่ำ ปริมาณซัลเฟอร์ ความชื้นและกำมะถันสูง เป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหามลพิษจากกระบวนการผลิตไฟฟ้า ดังนั้น หากสามารถนำไปผลิตไฟฟ้าที่แม่เมาะเท่ากับคนเวียงแหงได้เสียสละทรัพยากรเพื่อช่วยเหลือชาวบ้านแม่เมาะให้รอดพ้นจากภาวะวิกฤตที่เป็นอยู่ได้ ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์มากกว่าการใช้ประโยชน์ของชาวบ้านในปัจจุบัน

เมื่อพิจารณาจะพบว่าการนิยามถ่านหินเวียงแหงว่าในฐานะที่เป็นถ่านหินคุณภาพดีเป็นการใช้กรอบความรู้แบบวิทยาศาสตร์มาให้ความหมายและคุณค่าของถ่านหินที่ตายตัวเพียงด้านเดียว คือ การเป็นวัตถุดิบด้านพลังงานไฟฟ้าเท่านั้น และภายใต้การใช้ประโยชน์ในรูปแบบดังกล่าวจะต้องให้ กฟผ. ในฐานะสถาบันและผู้เชี่ยวชาญด้านพลังงานเข้ามาจัดการ เพื่อนำเสนอให้เห็นว่าการใช้ความรู้ท้องถิ่นจัดการตามวิถีของชุมชนเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง หรือเป็นการใช้ทรัพยากรผิดประเภท

อย่างไรก็ตามวาทกรรมความเสี่ยงของ กฟผ. ถูกนักวิชาการสายเศรษฐศาสตร์พลังงานและกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาเคลื่อนไหวในพื้นที่ หยิบใช้เพื่อทำลายความชอบธรรม โดยการนำเสนอข้อมูลด้านตรงข้ามว่า ความต้องการไฟฟ้าของประเทศไม่สูงดังที่มีการคาดการณ์ไว้ในปี พ.ศ. 2545 ปริมาณสำรองไฟฟ้าของประเทศมีสูงมากถึงร้อยละ 43 ซึ่งสูงกว่าเกณฑ์

⁸ อย่างไรก็ตาม แม้จะไม่มีภาระบัญชีที่ชัดเจนจาก กฟผ. แต่งานศึกษาหลายชิ้น เช่น งานศึกษาของ วสันต์ คงมั่น (2545) ชวัลลย์ จันทรวิจิตร (2546) และดวงฤทัย พันธกาหลง (2549) อ้างอิงว่าเป็นชนิดซับบิทูมินัส (sub bituminous) โดยสมมุติฐานดังกล่าววางอยู่บนการศึกษาของกรมทรัพยากรธรณีที่พบว่า ถ่านหินส่วนใหญ่ในประเทศไทยจะเป็นถ่านหินชนิดซับบิทูมินัส ส่วนชนิดแอนทราไซต์ (Anthracite) มีอยู่เล็กน้อย

⁹ ถ่านหินจากแหล่งแม่เมาะ เป็นถ่านหินชนิดลิกไนต์ (lignite) ให้ค่าความร้อนต่ำที่ 2,639 kcal/kg แต่ให้ค่าความชื้น ซัลเฟอร์และกำมะถันสูง คือร้อยละ 32 ร้อยละ 22.6 และร้อยละ 2.5 ส่วนถ่านหินเวียงแหง มีค่าความร้อนในการเผาไหม้สูงอยู่ที่ 3,100-3,700 kcal/kg มีความชื้นต่ำ ซัลเฟอร์ต่ำ อยู่ที่ร้อยละ 32 และ 15 ตามลำดับและที่สำคัญมีกำมะถันเฉลี่ยร้อยละ 1 (สถานบริการวิศวกรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (ก) 2550)

มาตรฐานที่กำหนดไว้ที่ร้อยละ 15 ในขณะที่ความต้องการใช้ไฟฟ้าของภาคเหนือในปี พ.ศ.2543 ใช้เพียงร้อยละ 40 ของที่ผลิตได้ ส่วนที่เหลือร้อยละ 60 ถูกส่งไปใช้ในภาคกลางและภาคอีสาน ดังนั้น จึงไม่มีความจำเป็นต้องผลักดันการทำเหมืองถ่านหินที่เวียงแหง (เดซर्टัน 2550) ข้อมูลไม่เพียงถูกนำเสนอผ่านสื่อสาธารณะเท่านั้น แต่ยังมีการนำเสนออย่างเข้มข้นในระดับพื้นที่ ทั้งผ่านการจัดเวทีกลุ่มย่อยระดับแกนนำ เวทีสาธารณะ รวมทั้งมีการจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ เช่น ป้ายไว้นิล แผ่นพับ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าข้อมูลของนักวิชาการกลุ่มดังกล่าว จะเป็นความรู้ใหม่สำหรับชาวบ้านเวียงแหง แต่กลับไม่พบว่าชาวบ้านหยิบใช้ความรู้ดังกล่าวมาเป็นประเด็นหลักในการต่อรอง เป็นเพียงประเด็นย่อยที่ไม่มีพลังมากพอในการเคลื่อนไหว จากการเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มป่าเขาเหมืองพบว่า ประเด็นเรื่องพลังงานไฟฟ้าจะเพียงพอหรือไม่อย่างไรนั้น เป็นเรื่องไกลตัวสำหรับชาวบ้าน แต่สิ่งที่พวกเขาวิตกกังวล คือ พวกเขาจะมีความมั่นคงในการดำรงชีพหรือไม่ หากต้องสูญเสียทรัพยากรไปในกระบวนการทำเหมืองถ่านหิน

สอง รูปแบบการจัดการป่าเสื่อมโทรมที่เหมาะสม ทั้งนี้การได้มาซึ่งที่ดินผืนใหญ่เพื่อใช้ในการทำเหมืองถ่านหิน กพผ. จำเป็นต้องใช้กระบวนการต่างๆ เพื่อที่จะสามารถเข้าถึงที่ดินที่มีการใช้ประโยชน์โดยชุมชนอยู่ก่อนแล้ว ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่เพาะปลูกหรือจัดการโดยชุมชนในรูปแบบอื่น จำเป็นที่ กพผ. จะต้องอาศัยอำนาจอย่างหนึ่งของวาทกรรมในการผลิตสร้างความรู้และความจริง ในการนำเสนอให้เห็นว่า พื้นที่เหนืออาณาบริเวณที่ตั้งโครงการเหมืองถ่านหินและที่ทิ้งหน้าดินเกือบสองพันไร่ เป็นพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมและเป็นไร่ร้าง เนื่องจากถูกบุกรุกทำลายเพื่อขยายพื้นที่เกษตรกรรม โดยเฉพาะจากการทำสวนกระเทียม ขณะเดียวกันก็ตอกย้ำให้เห็นว่าสภาพพื้นที่ดังกล่าวก็ไม่เหมาะสมสำหรับการเพาะปลูกเนื่องจากสภาพของระบบนิเวศเสื่อมโทรม ป่าต้นน้ำถูกทำลาย ทำให้ลำห้วยหลายสายแห้งขอดในช่วงฤดูแล้ง จึงเหลือชาวบ้านที่เข้าใช้ประโยชน์ในรูปแบบของสวนกระเทียม ไร่ข้าวโพดและที่นาเพียงไม่กี่ราย (สถานบริการวิศวกรรมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2550) เมื่อเป็นเช่นนี้ ในฐานะที่เป็นพื้นที่เสื่อมโทรม ถูกบุกรุกทำลายจึงมีความเหมาะสมที่จะพัฒนาให้เกิดประโยชน์และสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจมากกว่าการทำเกษตรกรรม

นอกจากนี้ ยังพบว่า กพผ. ได้อาศัยอำนาจรัฐในการอ้างสิทธิตามกฎหมายเหนืออาณาบริเวณดังกล่าวในฐานะ “ป่าของรัฐ” มาตอกย้ำให้เห็นว่าการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ดังกล่าวของชาวบ้านเป็นการล่วงล้ำพื้นที่ป่าของรัฐ มีความผิดตามประมวลกฎหมายป่าไม้ ดังนั้นชาวบ้านจึงไม่มีสิทธิเข้าถึงที่ดินบริเวณดังกล่าวได้อีก แต่สำหรับการทำเหมืองถ่านหินนั้น กพผ. ได้เสนอให้เห็นว่าเป็นการใช้ประโยชน์ที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และศักยภาพของทรัพยากร ด้วยอาศัยความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเปลี่ยนพื้นที่รกร้างและเสื่อมโทรมไปสู่การสร้างประโยชน์

สูงสุดต่อส่วนรวม จึงเป็นความชอบธรรมที่กรมป่าไม้จะอนุญาตให้เข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ดังกล่าว ขณะเดียวกันก็สร้างอำนาจในการจินตนาการถึงความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติผ่านภาพร่างของสวนสมุนไพรและสวนพฤกษศาสตร์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแผนการป้องกันและฟื้นฟูพื้นที่หลังการทำเหมืองถ่านหิน เพื่อทำให้เห็นว่า “รูปแบบ” การจัดการแบบไหนที่เหมาะสมกับพื้นที่ ควรใช้ “ความรู้” ชุดไหน และควรให้ “ใคร” เข้าไปจัดการ

อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาพบว่า การสร้างชุดความรู้ดังกล่าว ดำเนินไปบนความย้อนแย้งและลักลั่น ไม่สอดคล้องกับสภาพจริง เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวมีชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ในลักษณะที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ทำกิน พื้นที่ป่าหน้าหุบ¹⁰ พื้นที่ทางความเชื่อและวัฒนธรรม จึงมิได้ตั้งอยู่อย่างรกร้างว่างเปล่า อีกทั้งยังสะท้อนเป้าหมายของการสร้างชุดความรู้ดังกล่าว คือ ต้องการเบียดขับและลดทอนคุณค่าความหมายชุดอื่น เพื่อให้เกิดการยอมรับและยินยอมพร้อมใจจากชาวบ้านให้ กฟผ. เข้าใช้ประโยชน์เหนือทรัพยากรโดยปราศจากการต่อต้านและขัดขืน ในฐานะเจ้าของทรัพยากรโดยชอบธรรม

สาม เหมืองถ่านหินในฐานะสัญลักษณ์ของการพัฒนา ในทัศนะของรัฐความล้ำหลังและยากจนของเวียงแหง ถูกตีความผ่านนักวิชาการที่ศึกษา EIA ว่าเกิดขึ้นจากเงื่อนไขทางภูมิศาสตร์ที่โดดเดี่ยวเวียงแหงออกจากศูนย์กลางความเจริญในด้านต่างๆ โดยการเสนอภาพแทนความจริงของพื้นที่ว่า “ชายแดน” เท่ากับความล้ำหลัง ต้องพัฒนา มีปัญหาหลายเสพติด เป็นการเปิดพื้นที่ให้รัฐเข้ามากำหนดว่าอะไรคือการพัฒนาและไม่พัฒนา และควรจะพัฒนาอย่างไร ดังที่ปรากฏในรายงานศึกษาผลกระทบฉบับสมบูรณ์ปี พ.ศ. 2550 (ฉบับหลักซึ่งถูกยกเลิกโดย กฟผ.) สามารถสรุปได้ว่า

“อำเภอเวียงแหงเป็นอำเภอใหม่ แม้มีจำนวนประชากรไม่มากนัก แต่ก็มีข้อจำกัดตรงที่ว่าประชากรประกอบไปด้วยหลายชนเผ่า มีการศึกษาเฉลี่ยค่อนข้างต่ำ และยังมีรายได้จากการประกอบอาชีพน้อย...ขาดการส่งเสริมอาชีพทำให้ประชาชนวัยแรงงานต้องอพยพไปทำงานต่างจังหวัด...ปริมาณน้ำเพื่อเกษตรกรรมมีจำกัด บางปีประสบภัยแล้งไม่สามารถเพาะปลูกได้หรือได้ผลผลิตต่ำ...ราคาผลผลิตทางการเกษตรต่ำ เนื่องจากเกษตรกรขาดข้อมูลในการตัดสินใจว่าจะเลือกปลูกพืชชนิดไหน...ระบบสาธารณสุขไม่พอแม้อาจจะมีให้บริการ

¹⁰ พื้นที่ป่าส่วนรวมของชุมชน ที่คนในชุมชนมีกรรมสิทธิ์ในการเข้าไปใช้ประโยชน์ร่วมกัน

แต่ยังกระจายไม่ทั่วถึง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเส้นทางคมนาคม ระบบน้ำประปาและการสื่อสารทางโทรศัพท์ มีปัญหาเสพติด โรคระบาดและแรงงานต่างด้าว” (สถานบริการวิศวกรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2550, 49-50)

หากพิจารณาจากข้อมูลดังกล่าวจะพบว่า นักวิชาการใช้เทคนิควิธีทางภาษาดำเนินไปบนสิ่งที่ป็นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (2554[ก]) เรียกว่า การ “อ่าน” ภูมิทัศน์ชายแดนใหม่ด้วยวาทกรรมการพัฒนา เพื่อเปลี่ยนพื้นที่ที่เคยมีการผลิต ผูกพัน และมีคุณค่าต่อสังคมเกษตรกรรมให้กลายเป็นภูมิทัศน์ชายแดนที่ล่าหลังและยากจน จำเป็นที่จะต้องมีการพัฒนา โดยสร้างขึ้นบนลักษณะสองประการ คือ ความเป็นชาติพันธุ์และอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจต่ำ (ปิ่นแก้ว 2554[ก]: 9, 72) ซึ่งสอดคล้องกับการสร้างภาพลักษณ์ของเหมืองถ่านหินในฐานะ “สัญลักษณ์ของการพัฒนา” และเป็น “ความทันสมัย” เพื่อชี้ให้เห็นว่า “ที่ไหนมีเหมืองถ่านหิน ที่นั้นจะสามารถหลุดพ้นจากความล่าหลังและยากจน”

อย่างไรก็ตาม พบว่ามีชาวบ้านกลุ่มที่เชื่อและยอมรับว่าเหมืองถ่านหิน คือ การพัฒนาเป็นโอกาสทางเศรษฐกิจมากกว่าที่เป็นอยู่ จึงพร้อมที่จะเสี่ยง โดยเชื่อแผนการประชาสัมพันธ์ในพื้นที่ของ กฟผ. อาทิ แผนการที่จะปรับปรุงถนน ติดตั้งระบบไฟฟ้าส่องสว่างในพื้นที่สาธารณะ การติดตั้งระบบโทรศัพท์ ปรับปรุงและขยายโรงพยาบาล ตลอดจนจัดหาสาธารณสุขโรคต่างๆ มีการพูดถึงเรื่องค่าชดเชยและค่าเวนคืนที่ดินบริเวณพื้นที่ตั้งโครงการพัฒนาเหมืองฯ และที่สำคัญได้มีการพูดคุยถึงการได้รับเงินค่าภาคหลวงของ อบต. ทั้ง 3 แห่งที่ไม่ต่างจาก อบต. ในพื้นที่อำเภอแม่เมาะ ที่จะได้รับเงินไม่ต่ำกว่า 70-80 ล้านบาท เพื่อนำไปใช้พัฒนาระบบสาธารณสุขโรค นอกจากนี้ยังจูงใจด้วยการจัดการสวัสดิการสังคม การจ้างงานชาวบ้านกว่า 3,000 ตำแหน่ง ทั้งนี้พบว่าชาวบ้านกลุ่มนี้ได้ผลิตซ้ำชุดความรู้ดังกล่าวในระดับชีวิตประจำวัน โดยผสมผสานเข้ากับประสบการณ์ในการพัฒนาที่ผ่านมา ซึ่งถูกมองว่าละเอียดและไม่ตอบสนองความคาดหวังของคนชายแดน ต่างกับข้อเสนอ กฟผ. ยิ่งส่งผลให้การขับเคลื่อน ต่อรองเป็นไปอย่างเข้มข้น

เมื่อพิจารณาจะพบว่า เป้าหมายสำคัญของการผลิตสร้างความรู้ สะท้อนความพยายามสร้างความชอบธรรมในการเข้าถึงถ่านหิน ที่ต้องการเปลี่ยนถ่านหินให้เป็นวัตถุดิบพลังงานและกลายเป็นสินค้าในที่สุด ความพยายามในการเปลี่ยนถ่านหินให้เป็นสินค้ายังอาศัยกลไกทางอำนาจเข้ามาสนับสนุนความน่าเชื่อถือ อาทิ สถาบันวิชาการ สถาบันสื่อ กลไกทางภาษา รวมไปถึงกลไกอำนาจรัฐในระดับประเทศและระดับท้องถิ่น ในการสถาปนาความรู้และความจริงว่าด้วย “ความเสี่ยงด้านพลังงานไฟฟ้าสำรองของชาติ” ให้กลายเป็นความเสี่ยงร่วมของคนในสังคม ที่ต่างต้องแบกรับและเสียสละ

“ความเสี่ยงด้านพลังงานหรือความเสี่ยงต่อชีวิต” เมื่อต้องเปลี่ยนทรัพยากรเป็นสินค้า

ในประเด็นนี้จะพิจารณาให้เห็นว่าการสร้างความรู้ด้วย “เวียงแหง” และ “ถ่านหิน” ที่อาศัยอำนาจของวาทกรรมการพัฒนาและวาทกรรมความเสี่ยงด้านพลังงานไฟฟ้า แท้จริงแล้วเป็นความพยายามในการเปลี่ยนถ่านหินในฐานะทรัพยากรให้เป็นสินค้า โดยการแปลกแยกและดึงเอาถ่านหินซึ่งครั้งหนึ่งชุมชนเคยมีอำนาจในการจัดการและใช้ประโยชน์ ไปสู่เงื้อมมือของ “ทุน” และ “ระบบตลาด” ผ่าน 2 ขั้นตอนสำคัญ คือ ขั้นที่ 1 การลดทอนความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ และขั้นที่ 2 การลดทอนความสำคัญของพื้นที่เหนืออาณาบริเวณที่ตั้งโครงการพัฒนาเหมืองฯ

ขั้นที่หนึ่ง การลดทอนความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ทั้งนี้ การเปลี่ยนถ่านหินให้เป็นสินค้า ดำเนินไปบนวิธีการที่แยบยล โดยอาศัยปฏิบัติการของวาทกรรมและไม่ใช่วาทกรรม ซึ่งก็คือ การใช้สถาบันทางวิชาการ โดยเฉพาะการผลิตซ้ำความรู้ผ่านสาขาวิชาการที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน เช่น สาขาวิชาวิศวกรรมเหมืองแร่ เป็นต้น มาสร้างความหมายใหม่ให้กับธรรมชาติ โดยเฉพาะการลดทอนคุณค่าและความหมายเพื่อแยกธรรมชาติออกจากมนุษย์ ผ่านเทคนิควิธีของสมิธ (Smith 1990) ที่เรียกว่าการสร้างความหมายเชิงสังคมให้กับธรรมชาติ คือเปลี่ยนธรรมชาติให้เป็น “วัตถุดิบ” หรือเป็น “ทรัพยากร” ในฐานะที่เป็นถ่านหินคุณภาพดี มีศักยภาพ เป็นพลังงานถ่านหินสะอาดที่ผลิตแล้วปลอดภัยต่อสิ่งแวดล้อมและมนุษย์ เป็นการก่อรูปความเข้าใจใหม่ว่าธรรมชาติมีมูลค่าการใช้สอยมากกว่าคุณค่าเชิงการแลกเปลี่ยน ที่มนุษย์สามารถนำมาใช้ได้อย่างชอบธรรม เท่ากับว่าธรรมชาติจะไม่ใช่ธรรมชาติแต่จะเป็นผลผลิตของคนในสังคมเพิ่มมากขึ้น

นอกจากนี้ กฟผ. ได้ใช้เทคนิควิธีในการจำแนกแยกแยะถ่านหินและอาณาบริเวณที่ตั้งโครงการเหมืองฯ ออกจากชุมชน โดยอาศัยความรู้เชิงเศรษฐศาสตร์ มาลดทอนความซับซ้อนของถ่านหินและทรัพยากรธรรมชาติในอาณาบริเวณโครงการพัฒนาเหมืองถ่านหิน กว่า 4,600 ไร่ โดยการพูดถึงถ่านหินผ่านหน่วยวัดและตัวเงิน เป็นต้นว่า

“ถ่านหินลิกไนต์คุณภาพค่อนข้างดี (มีกำมะถัน 1%) ที่อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งพบว่ามีปริมาณสำรองประมาณ 90 ล้านตัน และสามารถนำมาใช้เป็นเชื้อเพลิงได้ประมาณ 15-20 ล้านตัน ถ่านหินปริมาณดังกล่าว ถ้าสามารถนำมาใช้เป็นเชื้อเพลิงในการผลิตกระแสไฟฟ้า ณ โรงไฟฟ้าแม่เมาะ จังหวัดลำปาง จะสามารถทำให้

ประเทศประหยัดเงินในการซื้อถ่านหินจากต่างประเทศ คิดเป็นมูลค่าทั้งสิ้น 7,500 ล้านบาท” (การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย 2544)

การใส่รหัสภาษาทางเศรษฐศาสตร์ดังที่กล่าวข้างต้น สะท้อนการลดทอนคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติให้เหลือเพียงมูลค่าทางเศรษฐกิจ เป็นการลดทอนความซับซ้อนของ “ถ่านหิน” ลงทั้งในมิติทางด้านสังคม วัฒนธรรม พร้อมกันนั้นก็เปิดให้ “ทุน” สามารถเข้ามาทำงานที่พรมแดนได้อย่างเข้มข้น โดยมีรัฐคอยสนับสนุน ทั้งนี้ การเปลี่ยนถ่านหินให้เป็นสินค้า ทำให้ถ่านหินหลุดลอยออกจากคุณค่าทั้งเชิงความหมายและเชิงรูปธรรมเดิมอย่างสิ้นเชิง จนผู้บริโภคมองไม่เห็น “ถ่านหิน” ในรูป “ก้อนแร่สีดำ” แต่กลับมองเป็นเพียง “คลื่นพลังงานไฟฟ้า”

ในขณะที่ชาวบ้านเวียงแหงไม่ได้ให้นิยามถ่านหินในมิติเดียวกับรัฐ ถ่านหินในมิติของชาวบ้านเป็นส่วนหนึ่งของระบบสิ่งแวดล้อมและเป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคม ดังนั้นถ่านหินจึงมิได้มีความสำคัญในตัวเอง โดยเฉพาะความสำคัญในเชิงอรรถประโยชน์ การนิยามดังกล่าวส่งผลให้ถ่านหินกลายเป็นวัตถุบิด้านพลังงานที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจสูง ซึ่งเท่ากับเป็นการลดทอนรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่หลากหลายของชุมชนลงให้เหลือเพียงความหมายเดียว นำไปสู่การตั้งคำถามจากกลุ่มคนที่ครั้งหนึ่งเคยควบคุมและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดังกล่าวว่า การอ้างความเสี่ยงเรื่องพลังงานแท้จริงแล้ว เป็นการอ้างเพื่อผลักระบายความเสี่ยงในการดำรงชีพมาให้กับชุมชนหรือไม่ เพราะเมื่อนิยามทรัพยากรธรรมชาติเป็นสินค้าแล้ว ชุมชนจะไม่สามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดังกล่าวได้อีกต่อไป

ขั้นตอนที่สอง การลดทอนความสำคัญของพื้นที่เหนืออาณาบริเวณที่ตั้งโครงการพัฒนาเหมืองฯ ให้กลายเป็นพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม เป็นความพยายามสร้างความชอบธรรมในการเปลี่ยนพื้นที่ดังกล่าวเป็นเหมืองถ่านหิน ทั้งนี้ สุรสม (2547) ได้กล่าวถึงกระบวนการดังกล่าวว่าเป็นการสร้างมายาภาพของการเป็นพื้นที่รกร้างว่างเปล่าไร้ประโยชน์ เป็นสภาพธรรมชาติที่ไม่มี ความสมบูรณ์หลงเหลือ (สุรสม 2547, 92) เพื่อให้ กฟผ. สามารถเข้าไปออกแบบการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ใหม่ได้ ซึ่งในขั้นตอนนี้พบว่า กฟผ. อ้างผลการศึกษา EIA ว่าพื้นที่ครึ่งหนึ่งของพื้นที่ทำเหมืองฯ จำนวน 1,500 ไร่ และอีก 470 ไร่ของพื้นที่ทั้งหน้าดินเป็นพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม ความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายของพรรณพืชและสัตว์อยู่ในระดับปานกลางถึงระดับต่ำ (สถานบริการวิศวกรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2550[ก]) พร้อมทั้งอธิบายว่าความเสื่อมโทรมดังกล่าวเป็นผลมาจากการรุกราน ขยายพื้นที่เพื่อทำเกษตรกรรมของชาวบ้าน ดังนั้นการเข้ามาทำเหมืองถ่านหินของ กฟผ. จึงกระทบน้อยมากทั้งต่อระบบนิเวศและการใช้ประโยชน์ของชุมชน

“ลำห้วยทั้ง 6 สาขา...บริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำและต้นน้ำของลำห้วยเหล่านี้อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ปัจจุบันมีสภาพเป็นป่าเสื่อมโทรมและไร่ร้าง เพราะว่าชาวบ้านบุกรุกเข้าไปใช้ประโยชน์ มีการทำนาขั้นบันไดเพียงเล็กน้อย หลังการเก็บเกี่ยวมีการทำไร่ปลูกกระเทียมหลายสิบไร่ ทำสวนไม้ผลโดยเฉพาะลิ้นจี่อยู่หลายแปลง” (สถานบริการวิศวกรรมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2550[ก], 4-10)

จากข้อความข้างต้น สะท้อนให้เห็นความพยายามในการลดทอนคุณค่าและความหมายของทรัพยากรธรรมชาติ โดยการจับแยกออกจากชุมชนและมองไม่เห็นความสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศกับชุมชน เพราะว่าสำหรับ กฟผ. พื้นที่ดังกล่าวเป็นเพียงพื้นที่เสื่อมโทรม ไม่มีคุณค่าและไม่เหมาะสำหรับการนำไปใช้ในการดำรงชีวิต แต่สามารถสร้างมูลค่าในเชิงเศรษฐกิจได้ ทั้งที่ในความเป็นจริงอาณาบริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่ที่มีกลุ่มคนเข้ามาใช้ประโยชน์อย่างหลากหลาย อาทิ การเป็นพื้นที่เกษตรกรรม พื้นที่ป่าต้นน้ำ แหล่งน้ำใช้ในการเกษตร แหล่งความมั่นคงทางด้านอาหาร

ความพยายามลดทอนความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่จึงสะท้อนให้เห็นความไม่ลงรอยกันของวาทกรรมการพัฒนาพลังงานไฟฟ้าและความเป็นจริงในสายตาของชาวบ้าน เพราะเมื่อทรัพยากรกลายเป็นสินค้า อำนาจการควบคุมที่เคยเป็นของชุมชนถูกเปลี่ยนมือไปอยู่ที่ “ทุน” และ “ระบบตลาด” ซึ่งจะส่งผลให้ชาวบ้านไร้สิทธิและอำนาจในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากร และตกอยู่ในภาวะความเสี่ยงในการดำรงชีพที่เกิดจากการสูญเสียต้นทุนในการดำรงชีพ ซึ่งเป็นความเสี่ยงคนละชุดความหมายกับความเสี่ยงของรัฐ

ความเห็นต่างต่อโครงการพัฒนาเหมืองกับแยกข้าวความคิดในชุมชน

การรับรู้และความเข้าใจเรื่องโครงการพัฒนาเหมืองที่แตกต่างกันของชาวบ้านจากกลไกที่มีอิทธิพล อาทิ กฟผ. หน่วยงานราชการ ท้องถิ่น รวมไปถึงองค์กรพัฒนาเอกชน และสื่อมวลชน มีผลต่อการก่อรูปของความรู้ว่าด้วยโครงการพัฒนาดังกล่าวของชุมชน เมื่อผนวกเข้ากับประสบการณ์ในชีวิตจริง ส่งผลต่อความแตกต่างหลากหลายทางความคิดต่อการพัฒนาด้วยชาวบ้านบางกลุ่มมองว่าการพัฒนาดังกล่าวสอดคล้องกับความคาดหวังของชุมชน จึงจะให้ความร่วมมือกับรัฐ ส่วนชาวบ้านบางกลุ่มมองว่าไม่สอดคล้องกับความคาดหวังก็เริ่มแสวงหาพันธมิตรภายนอกเพื่อต่อรอง เรียกร้องผลประโยชน์จากการพัฒนา จนนำไปสู่ความตึงเครียดและขัดแย้งระหว่างชาวบ้านในชุมชน ชาวบ้านกับหน่วยงานรัฐ และชาวบ้านกับกลุ่มอิทธิพลท้องถิ่น ซึ่งภายใต้ความขัดแย้งทางความคิดดังกล่าว ส่งผลให้ชุมชนเวียงแหงแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มชาวบ้านที่

สนับสนุนโครงการพัฒนาเมือง หรือ “กลุ่มเอาเมือง” กลุ่มชาวบ้านที่คัดค้านโครงการพัฒนาเมืองถ่านหิน หรือ “กลุ่มบ่าเอาเมือง” และกลุ่มชาวบ้านที่ไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด หรือกลุ่มที่เป็นกลาง

ข้อสังเกตสำคัญ พบว่าแต่ละกลุ่มความคิดมีองค์ประกอบของกลุ่มคนที่ไม่แตกต่างกัน โดยเฉพาะกลุ่ม “เอาเมือง” และ “กลุ่มบ่าเอาเมือง” ไม่ว่าจะป็นครัวเรือนที่มีฐานะยากจนไปจนถึงครัวเรือนที่มีฐานะร่ำรวย สถานะทางสังคมที่แตกต่างกัน ทั้งผู้นำชุมชนทางการเมือง ข้าราชการท้องถิ่น ผู้นำที่ไม่เป็นทางการเมือง หลากหลายด้านประกอบอาชีพ เช่น การทำเกษตรกรรม (ปลูกกระเทียม ข้าว ทำสวนฯ) แรงงานรับจ้าง ธุรกิจร้านค้า หรือกลุ่มชาติพันธุ์ ต่างก็มีลักษณะร่วมชุดเดียวกัน

กลุ่มที่หนึ่ง กลุ่มสนับสนุนโครงการพัฒนาเมืองฯ หรือ “กลุ่มเอาเมือง” จากการศึกษาของผู้ศึกษาและงานศึกษาของนักวิชาการและนักวิจัยหลายชิ้น (ดวงฤทัย 2549, วสันต์ 2545) ระบุตรงกันว่า กลุ่มชาวบ้านที่สนับสนุนโครงการคิดเป็นสัดส่วนน้อยกว่ากลุ่มคัดค้านมาก คือไม่ถึง 1 ใน 3 ของจำนวนชาวบ้านกลุ่มคัดค้าน จากการสำรวจของชมรมกำนันผู้ใหญ่บ้าน (2549) ระบุว่าคิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 0.97 ของกลุ่มตัวอย่าง 3,838 คน จาก 14 หมู่บ้าน¹¹ ในขณะที่ข้อมูลจากรายงาน SIA (2550) ซึ่งอ้างอิงจากข้อมูลแผนงานประชาสัมพันธ์ของ กฟผ. อ้างว่าไม่สามารถระบุได้แน่ชัด เนื่องจากมีองค์ประกอบที่หลากหลาย” (สถานบริการวิศวกรรมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2550[ข], 99)

จากการศึกษาพบว่า กลุ่มเอาเมืองประกอบด้วยกลุ่มแกนนำ ส่วนใหญ่จะเป็นกำนันผู้ใหญ่บ้าน ส.อบต. อดีตข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในอำเภอ และข้าราชการในพื้นที่ ที่มีความช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างเจ้าหน้าที่ กฟผ. และแกนนำทั้งในทางเศรษฐกิจและการเมืองมาโดยตลอด เช่น การสนับสนุนการเลือกตั้งท้องถิ่น การจ้างเหมาก่อสร้าง การสนับสนุนกิจกรรมของส่วนราชการ รวมไปถึงการเอื้อประโยชน์ในเชิงธุรกิจ เช่น การใช้บริการที่พัก ร้านอาหาร และขณะเดียวกันบางคนก็ถูกซุบซิบนินทาจากชาวบ้านกลุ่มคัดค้านว่าอดีตข้าราชการบางคน ซึ่งเป็นกลุ่มคนนอกชุมชน เป็นกลุ่มที่จะได้ประโยชน์จากการทำเหมืองมากที่สุด เนื่องจากมีการกว้านซื้อที่ดินบริเวณโครงการเหมืองไว้ทำกำไร

นอกจากนี้ยังพบว่า กลุ่มผู้นำทางการเมืองบางคนก็ให้การสนับสนุนโครงการพัฒนาดังกล่าว มีเงื่อนไขมาจากเหตุผลที่หลากหลาย เช่น ความขัดแย้งทางการเมืองท้องถิ่นกับกลุ่มสนับสนุน

¹¹ ทั้งนี้หมู่บ้านที่มีการสำรวจพบว่าทั้งหมดเป็นหมู่บ้านที่ผู้นำและชาวบ้านส่วนใหญ่ประกาศตัวว่าคัดค้านโครงการพัฒนาเมืองถ่านหิน

(การลงแข่งขันเลือกตั้งระดับท้องถิ่น) หรือบางคนเคยอยู่กลุ่มคัดค้านแล้วเปลี่ยนมาอยู่กลุ่มสนับสนุน พบว่ามีเงื่อนไขมาจากการแย่งชิงบทบาทการนำ หรือเกิดทัศนคติที่ไม่ดีต่อแกนนำชาวบ้านที่คัดค้าน รวมไปถึงแกนนำของกลุ่มคัดค้านบางคนใช้บทบาทของตนเองไปเปิดโปงเบื้องหลังการทุจริตในท้องถิ่น เช่น การลักลอบทำบัตรประชาชนให้กับคนต่างด้าว จึงทำให้เกิดความไม่พอใจในกลุ่ม และเป็นสาเหตุของการแยกตัวออกมา ในขณะที่รายงาน EIA ระบุสาเหตุว่าเกิดจากความไม่พอใจการทำงานที่ไม่โปร่งใสของเอ็นจีโอ โดยเฉพาะการบริหารจัดการงบประมาณ (สถานบริการวิศวกรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2550[ข], 100)

นอกจากนี้ยังประกอบด้วยกลุ่มชาวบ้าน ซึ่งมีอาชีพค่อนข้างหลากหลาย ทั้งเกษตรกร แรงงานรับจ้าง ผู้ประกอบการ เช่น ร้านอาหาร รีสอร์ท รวมไปถึงชาวบ้านที่ทำงานเป็นลูกจ้างของ กฟผ. ที่สำคัญไปกว่านั้นยังพบว่า ชาวบ้านที่สนับสนุนส่วนหนึ่งมีพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยอยู่แนบชิดกับพื้นที่โครงการพัฒนาเหมืองถ่านหิน เช่น กรณีชาวบ้านบางส่วนของบ้านปางป้อ ซึ่งน่าจะเป็นกลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบมากที่สุด แต่ด้วยเงื่อนไขทางด้านเศรษฐกิจ เช่น ค่าเวเนคืน การจ้างงาน รวมไปถึงเงื่อนไขทางการเมืองเป็นปัจจัยสำคัญ คือ การเชื่อมั่นในผู้นำของชุมชน เมื่อผู้นำมีทัศนคติไปในทิศทางใด ชาวบ้านส่วนใหญ่จะบอกว่า “เจือป้อหลวง เอาจ้อหลวง ว่า เहांม่ันลูกบ้าน” (เชื่อผู้ใหญ่บ้าน) และยังมีทัศนคติต่อองค์กรพัฒนาเอกชน หรือเอ็นจีโอ ว่า ก่อให้เกิดการแตกแยกในชุมชนและขัดขวางการพัฒนา จึงตัดสินใจสนับสนุนการพัฒนาของรัฐ อย่างไรก็ตาม พบว่า ในช่วงหลังปี พ.ศ. 2549 เริ่มมีปรากฏชาวบ้านในหมู่บ้านสนับสนุนแสดงตัวเป็นกลุ่มคัดค้านโครงการมากขึ้น

ในมุมมองของกลุ่มสนับสนุนมองว่าโครงการพัฒนาเหมืองจะนำ “ความเจริญ” มาสู่พื้นที่ โดยเฉพาะการสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจและการมีงานทำ ซึ่ง กฟผ. อ้างว่าจะมีการจ้างงานชาวบ้านในพื้นที่สูงถึง 3,000 ตำแหน่ง (สถานบริการวิศวกรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2550 [ข], 193) ซึ่งจะสามารถยกระดับรายได้เฉลี่ยต่อปีของคนเวียงแหงให้สูงขึ้น¹² ทั้งนี้ พ่อปา อติต ข้าราชการเกษียณซึ่งเป็นแกนนำกลุ่มสนับสนุนมองว่า “ถ้ามีเหมืองคนเวียงแหงจะได้มีก๋านยะ” (ถ้ามีเหมืองคนเวียงแหงก็จะมึงงานทำ) พร้อมกันนั้นก็ย้ำว่า กลุ่มคนที่จะได้ประโยชน์จากการจ้างงานคือ “ลูกหลาน” ของคนเวียงแหงที่ต้องออกไปหางานทำต่างถิ่น เนื่องจากไม่มีอาชีพที่หลากหลายรองรับในชุมชน นอกจากนี้เม็ดเงินจากการจ้างงาน จะช่วยฟื้นฟูเศรษฐกิจเวียงแหงที่ “เจียบเหงา” ภายหลังการปิดดำเนินการค้าชายแดนในปี พ.ศ. 2546 ให้กลับมามีชีวิตชีวากครั้ง ในขณะที่อ้ายเมือง¹³ ซึ่งสนับสนุนการทำเหมืองถ่านหิน เล่าให้ผู้ศึกษาฟังว่า มีชาวบ้านจำนวนไม่น้อยที่คาดหวังค่าชดเชยจาก กฟผ.ว่าจะทำให้ชีวิตของชาวบ้านดีขึ้น และสามารถนำไปเป็นทุนในการประกอบอาชีพ และซื้อหา “ของใจที่ตันสมัย” เพื่อให้ชีวิตสะดวกสบายมากขึ้น

ที่สำคัญชาวบ้านคาดหวังว่า การเกิดขึ้นของเหมืองถ่านหินจะส่งผลให้ชาวบ้านเข้าถึง การบริการของรัฐที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น ซึ่งถูกนำเสนอเป็นข้อมูลประชาสัมพันธ์โครงการของ กฟผ. อาทิ การสนับสนุนด้านการศึกษาของเยาวชนในพื้นที่ การขยายโรงพยาบาลเวียงแหงจาก 30 เตียง เป็น 80 เตียง รวมไปถึงการติดตั้งไฟกึ่งและการขยายถนนเพื่อสลายภาพ “การเดินทางที่ยากลำบาก” และทำให้เวียงแหงสามารถเชื่อมต่อกับภายนอกได้มากขึ้น ตลอดจนการพัฒนาาระบบสื่อสาร เช่น การติดตั้งสัญญาณโทรศัพท์ให้ครอบคลุมพื้นที่

แม้จะถูกวิพากษ์วิจารณ์จากชาวบ้านกลุ่มคัดค้านว่า การพัฒนาระบบสาธารณูปโภค และปรับปรุงโครงสร้างระบบสวัสดิการของรัฐ มีเป้าหมายเพื่อรองรับการเกิดขึ้นของเหมือง ถ่านหินที่คาดว่าจะมีการอพยพเข้ามาของแรงงานมากกว่า 10,000 คน (สถานบริการวิศวกรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (ข) 2550, 193) มากกว่ามุ่งประโยชน์กับคนในพื้นที่ แต่ในทัศนะของ ชาวบ้านกลุ่มสนับสนุนมองว่า ชาวบ้านเวียงแหงยังคงเป็นกลุ่มหลักที่ได้รับผลประโยชน์ อย่างไรก็ตาม ในด้านหนึ่งพอปายอมรับว่า เหมืองถ่านหินจะส่งผลกระทบต่อคนเวียงแหง โดยเฉพาะ ปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อม แต่กระนั้นก็ตามพอปายก็เชื่อมั่นว่าเหมืองถ่านหินจะให้ประโยชน์กับ คนเวียงแหงมากกว่าผลกระทบ *“ก็ต้องลองชั่งใจดู ว่าผลได้กับผลเสียอะหยั่งมันจะหนักกว่ากัน”* ขณะเดียวกันชาวบ้านกลุ่มสนับสนุนก็วิพากษ์วิจารณ์กลุ่มชาวบ้านที่คัดค้านว่า *“ค้านอย่างเดียว บ่าเอาอย่างเดียว บ่าฟังอะหยั่ง”* โดยมองว่าชาวบ้านที่คัดค้าน ไม่ควรที่จะตั้งรับต่อการข้อเสนอ ที่ดีของรัฐและควรที่จะเสียสละทรัพยากร (ที่ดิน) เพื่อรัฐจะสามารถนำไปพัฒนาเพื่อประโยชน์ ของท้องถิ่นและประเทศชาติ

กลุ่มที่สองไม่ฝักใฝ่ฝ่ายใด หรือกลุ่มเป็นกลาง ที่ถูกนิยามจากคนกลุ่มอื่นและนิยาม ตนเองว่า “เป็นกลาง” เป็นกลุ่มที่ไม่ได้ออกมาเคลื่อนไหวที่ชัดเจนว่าสนับสนุนความคิดเห็นของ ฝ่ายใดชัดเจน จากการสำรวจของชมรมกำนันผู้ใหญ่บ้าน (2546) และวสันต์ คงมัน (2547) พบ ว่าเป็นสัดส่วนสูงอันดับที่สองในสามกลุ่มความคิดเห็น คือ มีสัดส่วนร้อยละ 4.88 ในขณะที่ข้อมูล การสำรวจของ กฟผ. และทีมศึกษา SIA ระบุข้อมูลที่แตกต่างกันไปว่าเป็นกลุ่มความคิดเห็นกลุ่มใหญ่ ที่สุด อย่างไรก็ตามพบว่าไม่มีข้อมูลตัวเลขระบุจำนวนที่แน่ชัด

¹² รายงานการศึกษาผลกระทบทางด้านสังคม (SIA) ระบุว่า รายได้โดยเฉลี่ยของคนเวียงแหงต่อปีอยู่ที่ 14,932 บาท

¹³ ทำอาชีพเกษตรกร ปลูกกระเทียม ปลูกข้าว

กลุ่มชาวบ้านที่เป็นกลาง ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนชายขอบของเวียงแหงทั้งทางด้านเศรษฐกิจ และที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ โดยพบว่ามี 2 กลุ่มหลัก คือ หนึ่ง ชาวบ้านกลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งหมู่บ้าน ห่างจากทั้งพื้นที่เหมืองถ่านหินและจากตัวอำเภอ เช่น บ้านขุนแตะ (ลีซู) บ้านสามหมื่น (ลีซู) ซึ่งที่ผ่านมาก็มักถูกหลงลืมการพัฒนาจากรัฐมาโดยตลอด ดังนั้นการพัฒนาที่เกิดขึ้น คนกลุ่มนี้พิจารณาว่า พวกเขาไม่สามารถเข้าถึงประโยชน์ที่จะเกิดขึ้น และผลกระทบที่จะเกิดขึ้นทางตรงต่อพวกเขาก็มีน้อยมาก

สอง กลุ่มชาวบ้านที่ถูกนิยามและนิยามตนเองว่าเป็น “คนตุ๊กเซาะว่าหาเจ้ากินค่า” (คนจนหาเจ้ากินค่า) ชาวบ้านกลุ่มนี้มีกระจายตัวในเกือบทุกหมู่บ้านในอำเภอเวียงแหง ส่วนใหญ่จะมีฐานะทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับต่ำ หรือเป็น “คนตุ๊ก” ในชุมชน แม้ว่าจะจะเป็น “จาวนา” ทำนาเป็นหลัก มีที่ดินน้อยและไม่พร้อมที่จะ “เสี่ยง” ในการผลิตพืชเพื่อการค้า ทำให้ต้องอาศัยรายได้จากการเป็นแรงงานรับจ้างทั้งในและนอกภาคเกษตรในการดำรงชีพ การไม่แสดงออกของกลุ่มนี้ถูกมองทั้งจากทัศนคติของฝ่ายคัดค้านและกลุ่มสนับสนุนว่า “มัวก้าเซาะว่าหากิน” (มัวแต่ทำมาหากิน) แต่ในความเป็นจริงชาวบ้านกลุ่มนี้มีความลึกลับ ซัดแย้งในตัวเองสูงในการตัดสินใจ จากการพัฒนาดังกล่าวด้านหนึ่งจะทำให้พวกเขามีโอกาสในการเข้าถึงงานและเงิน แต่ด้านหนึ่งก็หวังเกรงผลกระทบที่จะเกิดขึ้น โดยเฉพาะผลกระทบทางด้านสุขภาพ อีกทั้งยังมีทัศนคติที่ว่า ตนเองเป็นเพียง “คนตุ๊ก เสาะเจ้ากินค่า” (คนจน หาเจ้ากินค่า) ไม่สามารถทัดทานอำนาจของรัฐได้ ซึ่งทีมศึกษา SIA นิยามกลุ่มดังกล่าว โดยให้ภาพที่อ่อนด้อยไร้พลัง และสยบยอมต่อสถานการณ์ว่าเป็นกลุ่มที่มองว่า “อะไรจะเกิดก็ให้มันเกิด”

กลุ่มที่สาม ชาวบ้านกลุ่มคัดค้านโครงการพัฒนาเหมืองฯ หรือ “กลุ่มป่าเอาเหมือง” จากการสำรวจความคิดเห็นของชมรมกำนันผู้ใหญ่บ้าน (2546) พบว่าชาวบ้านกลุ่มดังกล่าวมีสัดส่วนสูงถึงร้อยละ 94.66 ซึ่งสอดคล้องกับงานวิทยานิพนธ์ของวสันต์ (2545) ดวงฤทัย (2549) รวมไปถึงข้อมูลโครงการวิจัยสิทธิชุมชนศึกษา (2547) ทว่าขัดแย้งกับข้อมูลการสำรวจของ กพผ. และคณะศึกษา EIA ที่ระบุว่า กลุ่มผู้คัดค้านมีอยู่ราว 200-300 คน อย่างไรก็ตามจากการลงพื้นที่และเข้าร่วมกิจกรรมอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี พ.ศ.2547 ถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นช่วงก่อนที่ผู้ศึกษาจะเข้าศึกษาต่อในระดับมหาบัณฑิต พบว่ากลุ่มคัดค้านเป็นชาวบ้านกลุ่มใหญ่ที่สุดที่ออกมาแสดงความคิดเห็น หรือเคลื่อนไหวกรณีโครงการพัฒนาเหมืองเวียงแหง เช่น เวทีสาธารณะในปี พ.ศ.2548 พบว่ามีชาวบ้านออกมาเคลื่อนไหวมากกว่า 3,000 คน หรือการคัดค้านการจัดเวทีโครงการสมานฉันท์กลางเดือนเมษายน พ.ศ. 2553 พบว่ามีประมาณ 1,000 คน

องค์ประกอบของกลุ่มคัดค้านมีความหลากหลายไม่ต่างไปจากกลุ่มชาวบ้านที่สนับสนุน คือ 1) กลุ่มข้าราชการท้องถิ่น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มข้าราชการที่อยู่อาศัยหรือตัดสินใจตั้งรกรากในเวียงแหง 2) กลุ่มผู้นำชุมชน อาทิ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล โดยพบว่าคิดเป็นสัดส่วนกว่าร้อยละ 95 ของกลุ่มผู้นำทางการของเวียงแหง (ข้อมูลภาคสนาม 2552) 3) กลุ่มชาวบ้าน ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มคนหลากหลายอาชีพ เช่น พ่อค้า เจ้าของที่พักรีสอร์ต ผู้นำชุมชนโดยมีกลุ่มที่ประกอบอาชีพในภาคเกษตร คือ ปลูกกระเทียมและข้าวมากที่สุด

แม้ชาวบ้านกลุ่มคัดค้านจะประกาศตัวว่าไม่ได้ขัดขวางหรือต่อต้านการพัฒนาในพื้นที่ แต่เห็นว่า การพัฒนาไม่ควรสร้างความเดือดร้อนให้กับชาวบ้านและการพัฒนาใดๆ ที่ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตจริงของชุมชนและปิดกั้นกระบวนการมีส่วนร่วมนั้นไม่ถือว่าเป็นการพัฒนา ทั้งนี้พบว่า สาเหตุสำคัญของการเคลื่อนไหวคัดค้าน คือ ความหวงแหนกว่าการทำเหมืองถ่านหิน จะสร้างผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อม ทำลายปัจจัยการผลิต และนำมาซึ่งผลกระทบทางด้านสุขภาพ จากปัญหาฝุ่นละออง และความเสื่อมโทรมของปัญหาสังคมจากการหลั่งไหลมาของแรงงานอพยพ และที่สำคัญจะส่งผลกระทบต่อการสูญเสียความมั่นคงในการถือครองที่ดิน ที่แต่เดิมความมั่นคงก็อยู่ใน “สภาวะไร้ความมั่นคง” อยู่แล้ว โดยเฉพาะที่ดินทำกินบริเวณโครงการเหมืองฯ ซึ่งเป็นพื้นที่เขตป่าของรัฐ จึงทำให้ไม่แน่ใจว่าการทำเหมืองจะสามารถชดเชยสิ่งเหล่านี้ได้ นอกจากนี้ ยังอาจกระทบต่อการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทั้งในการผลิตและการยังชีพ ที่เดิมชุมชนจัดการในลักษณะ “ทรัพยากรส่วนรวม” อาทิ ป่าชุมชน การจัดระบบน้ำเหมืองฝาย การเกิดขึ้นของโครงการเหมืองฯ อาจจะทำให้เกิดการลดทอนอำนาจในการเข้าใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้น

ชาวบ้านกลุ่มคัดค้าน ได้ร่วมมือในลักษณะเป็นพันธมิตรกับเอ็นจีโอ นักวิชาการ รวมไปถึงภาคประชาสังคมต่างๆ เพื่อทำหน้าที่ที่เปลี่ยนแปลงและที่ปรึกษาให้กับกลุ่มชาวบ้านที่รวมตัวกันในนาม “เครือข่ายทรัพยากรลุ่มน้ำแดงตอนบน” หรือที่เรียกกันติดปากว่า “เครือข่ายทรัพยากรฯ” จัดตั้งในวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ.2545 มีภารกิจสำคัญ คือ “การปกป้องฐานทรัพยากรท้องถิ่น โดยคัดค้านการสร้างเหมืองแร่ลิกันไนด์ในพื้นที่อำเภอเวียงแหง” (องอาจ 2552, 36) ในเวลาต่อมาได้มีการปรับเปลี่ยนรูปหรือกลยุทธ์ในการคัดค้านที่หลากหลายมากขึ้น

ผลจากการแยกขั้วทางความคิดที่มีต่อโครงการพัฒนาเหมืองที่เกิดขึ้น ชาวบ้านในพื้นที่ต่างรับรู้ถึงความสัมพันธ์ทางสังคมที่เปลี่ยนไป ความเห็นห่างระหว่างผู้มีความคิดเห็นที่แตกต่างกันได้สันคลอนโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน โดยเฉพาะชาวบ้านกลุ่มคัดค้านและ

กลุ่มสนับสนุน ในช่วงปี พ.ศ. 2547-2549 เป็นช่วงที่สถานการณ์ความตึงเครียดภายในชุมชนร้อนระอุ เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่มิเคล็อนไหวของทั้ง กฟผ. และชาวบ้านกลุ่มคัดค้านอย่างเข้มข้น โดยเฉพาะการศึกษา EIA และ SIA ซึ่งความตึงเครียดกลายเป็นขัดแย้งรุนแรงถึงขั้น “ป่าฮ่อมงานบุญ ป่าเผาฝักัน” (ไม่ร่วมงานบุญ ไม่เผาฝักัน) ซึ่งเป็นความขัดแย้งที่ร้ายลึกถึงระดับความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมที่ยึดโยงผู้คนในชุมชนเข้าไว้ด้วยกัน นอกจากนี้ยังปรากฏในรูปแบบอื่น เช่น การไม่ขายสินค้าให้คนเห็นต่าง การซุบซิบนินทาว่าร้ายใดฝ่ายหนึ่งรับเงินจากองค์กรภายนอก ซึ่งก็คือ เอ็นจีโอและ กฟผ. มาเคลื่อนไหวสร้างความขัดแย้งในชุมชน รวมไปถึงการปฏิเสธให้ความร่วมมือกับผู้บริหาร อบต. ที่อยู่ฝั่งตรงข้าม ในขณะที่ความสัมพันธ์ระดับเล็กและเล็กที่สุดคือ ระดับเครือญาติและสมาชิกในครัวเรือนที่มีความคิดเห็นแตกต่างกัน ก็ถูกกระทบกระเทือนจากสถานการณ์ดังกล่าว

จากปรากฏการณ์ดังกล่าว ได้สะท้อนให้เห็นว่า อำนาจของวาทกรรมในการสร้างความจริงผ่านการสร้างความรู้ ปฏิบัติการและเทคนิควิธีต่างๆ นั้น ได้กระทำลึกลงถึงในระดับสำนึกและจิตใจ หรือการถูกรอบงำจากความคิดนั้น ซึ่งมีผลต่อการกำกับและความคุมพฤติกรรมของคน ที่เชื่อว่าสิ่งที่รับรู้ นั่นคือ ความจริงแท้ และมีอำนาจในการปิดกั้นความจริงชุดอื่น ในขณะที่คนที่ไม่ยอมอยู่ภายใต้การครอบงำดังกล่าว ก็พยายามดิ้นรนและนิยามความรู้และความจริงชุดใหม่ขึ้นมาตอบโต้ต่อรอง จนนำไปสู่การปะทะเชิงขัดแย้งของความจริงที่หลากหลายชุด

ปฏิบัติการช่วงชิงความรู้ว่าด้วยความเสี่ยงในการดำรงชีพ

เมื่อความคาดหวังของชาวบ้านที่มีต่อเหมืองถ่านหินในฐานะการพัฒนาไม่สอดคล้องกับประสบการณ์ในวิถีชีวิตจริง ชาวบ้านกลุ่ม “ป่าเอาเหมือง” จึงได้ร่วมมือในลักษณะเป็นพันธมิตรกับเอ็นจีโอ นักวิชาการ รวมไปถึงภาคประชาชนต่างๆ ที่ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยง ที่ปรึกษา ทั้งนี้ การเข้ามาของภาคประชาสังคม และนักวิชาการได้เปิดพื้นที่ความรู้ใหม่ให้กับชาวบ้าน สามารถเข้ามาช่วงชิงพื้นที่ต่อรองกับชุดความรู้ของรัฐ และช่วงชิงความชอบธรรมจากกลุ่มคนที่เห็นต่างในชุมชน เพื่อให้เห็นว่าความเสี่ยงของชุมชนเป็นความเสี่ยงคนละชุดกับความเสี่ยงของรัฐ ดังที่พ่อสมบุญ แกนนำกลุ่มป่าเอาเหมือง สะท้อนการนิยามความเสี่ยงของชุมชนที่สัมพันธ์กับความวิตกกังวลจากชุดประสบการณ์และความรู้ที่ได้รับจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นการเข้าร่วมเวทีที่เกี่ยวข้องกับผลกระทบจากการทำเหมืองถ่านหิน รวมทั้งการศึกษาดูงานชุมชนที่ได้รับผลกระทบในลักษณะที่คล้ายคลึงกันกับแกนนำคนอื่นๆ ว่า

ถ้าเหมือนมาคนเวียงแหงก็เป็นห่วงที่อยู่ ที่กินว่าจะอยู่กันอย่างใด เพราะว่าคนเวียงแหงทำการเกษตรเป็นอาชีพ ยะไฮ้ ยะนา ปลูกหอม ปลูกพริก ปลูกถั่วเหลือง มาเงินบ่อเงินแม่ (มาแต่บรรพบุรุษ) ถ้ามาชุดเหมือน ก็กลัวว่าน้ำจะแห้ง น้ำที่ปล่อยออกมาก็จะมีแต่สารพิษ กินป่าได้ ใจในการเกษตรก็ป่าได้ ซึ่งจะมีกระทบต่อผลผลิตออกมาป่าดีเหมือนเก่า ขายก็ป่าได้ราคาดี ทุกวันนี้คนเวียงแหงก็พออยู่พอกิน ป่าต้องมีเงินมีทองมากมาย แต่ถ้าเปิดเหมืองชีวิตป่าเหมือนเก่า ก็อยู่ป่าได้ ในอนาคตลูกหลานก็จะป่ามีที่อยู่กิน

จากถ้อยคำดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่าชาวบ้านมองว่าความเสี่ยงของชุมชน เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน หากการทำเหมืองถ่านหินซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ประโยชน์จากเดิมไปอย่างสิ้นเชิง ย่อมส่งผลกระทบต่อการค้าทางชีพอ่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และเมื่อพิจารณาถึงลงไปจะพบว่า ในทัศนคติของกลุ่มป่าเอาเหมือง มองว่าความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้นไม่ได้เป็นความเสี่ยงในระดับปัจเจก คือ กระทบต่อใครคนใดคนหนึ่ง แต่ชาวบ้านมองว่าเป็นความเสี่ยงร่วมของคนในชุมชนที่ต้องเผชิญร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นความเสี่ยงด้านสุขภาพหรือความเสี่ยงด้านการสูญเสียทรัพยากร ซึ่งความเสี่ยงอย่างหลังได้สร้างความตึงเครียดอย่างมาก เนื่องจากชาวบ้านเวียงแหงกว่าร้อยละ 85 ประกอบอาชีพเกษตรกรรม การสูญเสียที่ดิน แหล่งน้ำ และความสมดุลของระบบนิเวศ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต ย่อมจะนำมาซึ่ง “ความเสี่ยง” และ “ความไม่มั่นคง” ในการดำรงชีพ นัยนี้สำหรับชาวบ้านกลุ่มนี้เหมืองถ่านหินจึงหมายถึง “ความล่มสลายของวิถีชีวิต” เมื่อเป็นเช่นนั้น จึงเป็นความจำเป็นและมีความชอบธรรมอย่างยิ่งในการลุกขึ้นมาพิทักษ์ความเสี่ยงซึ่งก็คือปัจจัยการผลิตของชุมชน

อย่างไรก็ตาม ความเสี่ยงจากการสูญเสียทรัพยากรและความเสี่ยงทางด้านสุขภาพล้วนเป็นความเสี่ยงในเชิงกายภาพ ที่ กฟผ. อ้างว่าสามารถแก้ไขได้ กฟผ. อธิบายว่าในประเด็นการโยกย้ายที่อยู่อาศัยและเวนคืนที่ดินสามารถชดเชยได้ในกรณีเฉพาะที่ดินทำกินในลักษณะ “ค่าคัมมิตคฺมชวาน” เนื่องจากที่ดินส่วนใหญ่เป็นการบุกรุกพื้นที่ป่า ไม่มีเอกสารสิทธิ์ จึงไม่ได้เงินเท่ากับที่ดินทั่วไปที่มีเอกสารสิทธิ์ สำหรับที่อยู่อาศัย กฟผ. อ้างว่า พื้นที่ตั้งโครงการอยู่ในความดูแลของกรมป่าไม้ ไม่มีการตั้งบ้านเรือนของประชาชน แม้ว่าการทำเหมืองถ่านหินจะมีความสั่นสะเทือนเสียงและฝุ่น แต่ก็ไม่รุนแรงมากพอที่จะทำให้ประชาชนเดือดร้อนจนถึงขั้นต้องย้ายที่อยู่อาศัย (สถานบริการวิศวกรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2550[ก])

เช่นเดียวกันกับประเด็นความเสี่ยงด้านสุขภาพที่ กฟผ. อ้างว่าจะไม่มีผลกระทบด้านลบจากโครงการพัฒนาเหมืองฯ และมีการเตรียมแผนการรับมือโดยใช้ความรู้วิทยาศาสตร์เข้ามา

ช่วยในการจัดการ อาทิ การปลูกต้นสนปฏิพัทธ์ทำแนวป้องกันปัญหาฝุ่นละอองบริเวณขอบเหมือง และพื้นที่ด้านหน้าของคันทัน ซึ่งมีประสิทธิภาพกันลมและฝุ่นละออง นอกจากนี้ยังเน้นการปลูกพืชคลุมดิน การปลูกป่าทดแทนและที่สำคัญพื้นที่ส่วนหนึ่งของที่ตั้งโครงการพัฒนาเหมืองฯ เมื่อเสร็จสิ้นโครงการแล้ว จะกลายเป็นสวนสาธารณะและแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน (สถานบริการวิศวกรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2550[ก])

จากแผนการรับมือของ กฟผ. สะท้อนการมองถ่านหิน และทรัพยากรบริเวณที่ตั้งโครงการพัฒนาเหมืองฯ อย่างแยกส่วนออกจากระบบนิเวศและระบบสังคม คือ การทำเหมืองถ่านหินเป็นการใช้ประโยชน์เฉพาะทรัพยากรในบริเวณที่ข้อสัมปทานบัตรไว้ จึงไม่ส่งผลกระทบต่อผู้คนและทรัพยากรที่อยู่นอกพื้นที่โครงการ แต่สำหรับชาวบ้านส่วนหนึ่งไม่ยอมรับคำอธิบายของ กฟผ. เพราะในทัศนะของชาวบ้านธรรมชาติไม่ได้แยกขาดออกจากกัน แต่เชื่อมโยงกันอย่างสัมพันธ์ เมื่อทรัพยากรบริเวณโครงการพัฒนาเหมืองฯ เปลี่ยนแปลงย่อมส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศโดยรวม แตกต่างจากข้อมูลที่ว่าบ้านกลุ่มป่าเอาเหมืองได้รับจากนักวิชาการจากศูนย์สารสนเทศเพื่องานพัฒนาภาคประชาชน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ผ่านการทำแผนพื้นที่ที่คาดว่า จะได้รับผลกระทบ ทั้งทางด้านมิติสิ่งแวดล้อม พื้นที่ป่า พื้นที่เกษตรกรรม รวมไปถึงผลกระทบจากการระเบิดหินและการขนส่ง ซึ่งเป็นชุดข้อมูลที่แตกต่างไปจากการชี้แจงของ กฟผ. ยิ่งส่งผลให้ขอบเขตผลกระทบในจินตนาการของชาวบ้านรุนแรงมากขึ้น

จึงไม่น่าแปลกใจนักที่เหมืองถ่านหิน ถูกตีความจากกลุ่มป่าเอาเหมือง ว่ารัฐมุ่งความสนใจไปที่ความเสี่ยงในมิติของพลังงานไฟฟ้า โดยมีได้สนใจความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้นต่อชีวิตของประชาชน เพราะการเปลี่ยนทรัพยากรเป็นสินค้า คือความพยายามพรากทรัพยากรออกจากชุมชนชายขอบ มองข้ามความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากร และทรัพยากรกับระบบนิเวศ ขณะเดียวกันก็จะหลงเหลือทิ้งไว้เพียงความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม อันจะนำซึ่งมาความเสี่ยงในการต่อชีวิต ทั้งนี้ การให้ความหมายต่อทรัพยากรของชุมชนดังกล่าว ส่งผลให้เกิดการยก ระดับจากเรื่องความเสี่ยงทั้งมิติของการสูญเสียความมั่นคงในทรัพยากรและด้านสุขภาพ ไปสู่ประเด็นความเสี่ยงเรื่องการสูญเสียสิทธิในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากร เนื่องจากชาวบ้านมองว่าความเสี่ยงในสองมิติแรก เป็นความเสี่ยงในเชิงกายภาพที่ กฟผ. ต่อสู้และสร้างความชอบธรรม แต่การสูญเสียสิทธิ คือการสูญเสียอำนาจ ซึ่งเป็นเรื่องของคุณค่าชีวิต ที่ชาวบ้านมองว่า กฟผ. ไม่สามารถชดเชยให้แก่พวกเขาได้ เป็นการยกระดับการตอบโต้ ต่อรองของชาวบ้านโดยการแปลงความวิตกกังวลเรื่องความเสี่ยงต่อชีวิต ไปสู่การช่วงชิงสิทธิและอำนาจในการจัดการทรัพยากรของชุมชน

ในที่นี้ ผู้ศึกษาพบว่าชาวบ้านกลุ่มป่าเอาเหมืองได้ซ่อนปฏิบัติการช่วงชิงความรู้ ผ่านการนิยามถ่านหินและทรัพยากรอาณาบริเวณที่ตั้งโครงการเหมืองฯ อย่างน้อยใน 2 ลักษณะ คือ หนึ่ง บะหินแฮ่ในฐานะโด่ง สวนและไฮ้ และสอง บะหินแฮ่ในฐานะแหล่งเซาะว่าหากิน เพื่อนำเสนอให้เห็นว่าในทัศนะของชาวบ้านแล้วถ่านหิน คือ ส่วนหนึ่งของทรัพยากรซึ่งเป็นหลักประกันชีวิตของชุมชนในภาคเกษตรกรรม ดังนั้น การเบียดขับชาวบ้านออกจากทรัพยากรดังกล่าว คือ การเบียดขับให้ชาวบ้านยืนอยู่ท่ามกลางปากเหว ที่มีดมนและเต็มไปด้วยความเสี่ยง

ลักษณะที่หนึ่ง “บะหินแฮ่” ในฐานะ โด่ง สวน และไฮ้

“ถ่านหิน” หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “บะหินแฮ่” ในการรับรู้ของคนเวียงแหง เป็นเพียงก้อนหินสีดำติดไฟได้ดี มีกลิ่นเหม็น ไม่ใช่สิ่งแปลกปลอม ไม่ได้มีคุณค่าหรือประโยชน์ในเชิงมูลค่าในตัวของมันเอง แต่เป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ทำกิน ปรากฏอยู่ให้พบเห็นได้ไม่ยากนักในพื้นที่ ดังเรื่องเล่าในความทรงจำของพ่อปี

ตะก่อนเวลาพ่อไป (มองดู) ดั่งแพะ (ป่า) เห็นไฟไหม้เป็นสายและลูกนกกว่าตีอื่น (ลูกไหม้มากกว่าบริเวณอื่น) ก็แปลกใจว่าเบนโตมันติดกว่าตีอื่น พอไปผ่อ (ดู) ก็หันเป็นบะหินสีดำนูนออกมา ป่าฮู้ว่ามันคืออะหยั้ง แต่ก็ป่ามีไผ่ยะหยั้งกับมัน...พร่องก็อยู่ในไฮ้ ในนาก็มี เวลาเยสสวนก็เว้นมันเหยย

เมื่อวิเคราะห์ข้อความข้างต้น พบว่าชาวบ้านมองถ่านหินเป็นส่วนหนึ่งของผืนดินที่ชาวบ้านใช้การผลิตเพื่อดำรงชีพ ส่วนมาก “ถ่านหิน” จะฝังตัวลึกลงไปใต้ดินประมาณ 800-2,400 เมตร มีส่วนน้อยที่โผล่ขึ้นมาเหนือผิวดิน จึงทำให้ที่ดินด้านบนยังคงมีสภาพปกติ สามารถใช้ประโยชน์ในการเชิงเกษตรกรรมได้ ไม่ว่าจะเป็น โด่ง สวนและไฮ้

ดังนั้น การเข้ามาของโครงการเหมืองฯ จึงก่อให้เกิดความวิตกกังวลว่าอาจจะสร้างผลกระทบต่อวิถีการผลิตอย่างน้อย 2 ประการ คือ ประการที่หนึ่ง การสูญเสียที่ดินในการผลิตเนื่องจากพื้นที่ทำเหมืองกว่าครึ่งหนึ่ง หรือประมาณ 1,500 ไร่ เป็นพื้นที่เกษตรกรรม ส่วนใหญ่ทำสวนหอมประมาณร้อยละ 70 ของพื้นที่ ส่วนที่เหลือเป็นที่นา สวนไม้ผล สวนข้าวโพด เป็นต้น ในขณะที่รายงาน EIA กลับนำเสนอว่าเป็นพื้นที่ที่มีการทำเกษตรกรรมไม่หนาแน่น ซึ่งขัดแย้งกับข้อเท็จจริงในพื้นที่ ดังที่ป่าแอดเล่าว่า

ที่ดินสวนใหญ่มันเป็นที่สวน ที่ไฮ้ สวนที่นามีน้อย ถ้าทำเหมืองก็ต้องกระทบ คนตีมีที่ดินอยู่ตรงนั้น เขาป่าเอาเหมือง ค่าชดเชยก็ป่าฮู้จะได้เท่าใด ยิ่งหอมราคาตีเขายิ่งป่า

เอาเหมือง ขยายจะเอาอะหยั่งกัน ยิ่งบางคนเขาหมุนเงินหอมมาแบ่งบ้าน ซื้อมรด เขา เลิกยะหอมป่าได้

จากบทสนทนาของป่าแอ็ด สะท้อนการให้คุณค่าที่มีต่อทรัพยากรในมิติที่แตกต่างกัน ระหว่าง กฟผ. และชาวบ้าน โดยเฉพาะกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกกระเทียม และกลายเป็นเงื่อนไขสำคัญในการโต้แย้งระหว่าง กฟผ. และชาวบ้านที่อาศัยพื้นที่ดังกล่าวทำมาหากินมาโดยตลอด ว่าความเสี่ยงที่แท้จริงสำหรับชุมชนแล้ว ไม่ใช่ความเสี่ยงจากการไร้ความมั่นคงทางด้านพลังงาน แต่ความเสี่ยงของชาวบ้าน คือความเสี่ยงที่เกิดจากการไร้หลักประกันความมั่นคงในการดำรงชีพ ซึ่งก็คือพื้นที่เกษตรกรรม การสูญเสียที่ดินบริเวณดังกล่าวทำให้ชุมชนต้องเผชิญความเสี่ยงและความไม่มั่นคงทางด้านอาหารและเศรษฐกิจในครัวเรือน ในขณะที่ที่ดินเวียงแหงมีจำนวนจำกัด เนื่องจากเป็นที่หุบเขาและถูกปิดล้อมด้วยพื้นที่ป่าของรัฐ ชุมชนจึงตกอยู่ในสภาวะพึ่งตนเองได้น้อยลง

จากการสำรวจการถือครองที่ดินของชาวบ้านพบว่า กว่าร้อยละ 90 ไม่มีเอกสารสิทธิ ในขณะที่ผืนป่ากว่า 2,000 ไร่ของพื้นที่ทำเหมืองและบริเวณที่ทิ้งหน้าดินอยู่ในเขตป่าของรัฐ ที่ผ่านมามีชาวบ้านสามารถเข้าใช้ประโยชน์ในลักษณะพื้นที่เกษตรกรรม โดยอาศัยสิทธิตามจารีต รับรอง อาทิ สิทธิการใช้ และสิทธิในการถือครองประเภทอื่นๆ เช่น สิทธิของปัจเจก แต่ก็ค่อนข้างทับซ้อนสิทธิการใช้ร่วมซึ่งเป็นหลักในการควบคุมการใช้อำนาจของสิทธิปัจเจกไม่ให้อำนาจหรือเบียดเบียนการใช้ประโยชน์ร่วมกันของคนในชุมชน แต่หาก กฟผ. สามารถเข้าถึงพื้นที่แล้ว อำนาจที่ชุมชนเคยมีอยู่ก็จะถูกฉีกถอนและถ่ายเทไปสู่รัฐและทุนในที่สุด

ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงของสภาพธรรมชาติและระบบนิเวศ จากประสบการณ์ของทำ “สวนหอม” มากกว่า 15 ปี พอปีหนึ่งในแกนนำเอาเหมืองวิเคราะห์ว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้กระเทียมเวียงแหงเป็นกระเทียมคุณภาพดีนั้นสัมพันธ์กับสภาพธรรมชาติและระบบนิเวศ อาทิ ดินที่เหมาะสมกับการปลูกกระเทียมจะต้องเป็นดินดำ ร่วนซุยและระบายน้ำได้ดี ในขณะที่น้ำจะต้องมีเพียงพอ เนื่องจากกระเทียมเป็นพืชที่ต้องการน้ำมากโดยเฉพาะเดือนที่สามหลังการเพาะปลูก ซึ่งเป็นช่วงที่กระเทียมกำลังขึ้นหัว และเกษตรกรต้องให้น้ำอย่างต่อเนื่องจนถึงช่วงเก็บเกี่ยวในเดือนที่ห้า ดังนั้น การที่ กฟผ. ชี้แจงข้อมูลว่าการทำเหมืองไม่กระทบต่อการใช้น้ำในการเกษตร โดยเฉพาะลำน้ำสายหลักอย่างลำน้ำแตงนั้น ไม่เป็นความจริง โดยอ้างความรู้ที่ได้จากการเข้าร่วมเวทีนักวิชาการที่เข้าร่วมอย่างต่อเนื่องทั้งในและนอกพื้นที่ ว่าการทำเหมืองถ่านหินจะต้องใช้น้ำปริมาณมาก ในการสันดาปแร่และกิจกรรมภายในเหมือง ในขณะที่แผนการ

เคลื่อนย้ายลำห้วย 3 สาย¹⁴ ซึ่งตัดผ่านพื้นที่เหมืองถ่านหิน ที่ปรากฏในรายงาน EIA ว่าไม่ส่งผลกระทบต่อเกษตร เนื่องจากเป็นพื้นที่ไร่ร้างและลำห้วยแห้งว่า เป็นการบิดเบือนข้อมูล เนื่องจากในความเป็นจริง ลำเหมืองดังกล่าวเป็นแหล่งน้ำในการทำเกษตรกรรมของชาวบ้านที่อยู่ริมลำห้วยทั้ง 3 แห่ง ซึ่งหากมีการทำเหมืองถ่านหินจริงย่อมหลีกเลี่ยง

ทั้งนี้ จะเห็นว่าการตอบโต้และช่วงชิงการนิยามความหมายและที่มาของความเสียหายในบางครั้งดำเนินไปบนการผสมผสานกับชุดความรู้จากประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน และความรู้ที่มาจากภายนอก ซึ่งมีความเป็นวิชาการออกมาในลักษณะเรื่องเล่า มาใช้ในฐานปฏิบัติการในการต่อต้านการครอบงำของความเชื่อหลัก (Fortman 1995) และใช้หลายมายาคติที่เชื่อว่าเหมืองถ่านหิน คือ โอกาสทางเศรษฐกิจของคนเวียงแหง โดยการตอบโต้ว่าเหมืองถ่านหินส่งผลกระทบต่อการทำลายพื้นที่ และปัจจัยการผลิต สะท้อนให้เห็นการเชื่อมโยงข้อมูลระหว่างความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ส่วนตัวกับประสบการณ์ภายนอก มาใช้ในการต่อรองและตอบโต้การพัฒนา โดยการทำให้เห็นว่า โอกาสทางเศรษฐกิจและรายได้ของคนเวียงแหงคือการปลูกกระเทียม ถึงแม้ว่าการทำปลูกพืชเพื่อการค้าดังกล่าว จะมีความเสี่ยงทางด้านราคา และความเสียหายจากภัยธรรมชาติ แต่ก็สามารถรับมือหรือสร้างการต่อรองได้มากกว่าการต่อรองกับภาวะความเสี่ยงที่เกิดขึ้นจากการพัฒนา ที่สำคัญ พื้นที่ทำกินของอำเภอเวียงแหงมีอย่างจำกัด เนื่องจากเป็นที่หุบเขาและถูกปิดล้อมด้วยพื้นที่ป่าของรัฐ ดังนั้น ด้านหนึ่งแม้การปลูกพืชเศรษฐกิจจะมีความเสี่ยงด้านผลผลิตและราคา แต่กลับสามารถรักษาความเสี่ยงจากการสูญเสียพื้นที่ให้กับรัฐได้ นอกจากนี้ การสูญเสียปัจจัยการผลิต ยังจะส่งผลให้ชาวบ้านที่ต้องเสี่ยงกับการแบกรับภาระหนี้สิน ซึ่งเกิดจากการกู้ยืมเงินสินเชื่อกจากแหล่งกู้ยืมเงินของรัฐและเอกชน

ลักษณะที่สอง “ปะหิ้นแฮ่” ในฐานะแหล่ง “เซาะว่าหากิน”

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ภายใต้วาทกรรมการพัฒนาและวาทกรรมความเสี่ยงด้านพลังงานไฟฟ้าสำรองของชาติ ได้ลดทอนคุณค่าความหมายของทรัพยากรธรรมชาติบริเวณพื้นที่โครงการพัฒนาเหมืองฯ ให้เป็นพื้นที่เสื่อมโทรม แห่งแล้ง ถูกบุกรุกทำลายจากชาวบ้าน ซึ่งเป็นหนึ่งในกระบวนการเบียดขับและกีดกันชุมชนออกจากทรัพยากรและทำให้รัฐมีความชอบธรรมในการเข้าถึงและจัดการกับทรัพยากรตรงนั้นได้อย่างเบ็ดเสร็จ แต่จากการนิยามความหมายถ่านหินของ

¹⁴ ลำห้วย 3 สาย ที่จะมีการย้ายเพื่อเปลี่ยนทิศทางการน้ำ เนื่องจากตัดผ่านพื้นที่บริเวณโครงการพัฒนาเหมือง ประกอบด้วย 1. ห้วยผักกูด 2. ห้วยโป่งขึ้น และ 3. ห้วยโป่งอ่าง

ชาวบ้านที่ผ่านมาสะท้อนให้เห็นว่า พื้นที่ดังกล่าวไม่ได้เป็นพื้นที่เสื่อมโทรมที่รกร้าง ว่างเปล่า แต่เป็นพื้นที่เกษตรกรรม เป็นแหล่งความมั่นคงทางด้านอาหารสำหรับชุมชน เมื่อเป็นเช่นนั้นจึงนำไปสู่การตอบโต้การลดทอนคุณค่า ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรว่าเป็นสาเหตุและที่มาของความเสียหายในการดำรงชีพประการสำคัญ

จากหนังสือ *ถอดบทเรียนปัญหาและการต่อสู้ของเครือข่ายลุ่มน้ำแดงตอนบน* ซึ่งจัดทำโดยกลุ่มป่าเอาเหมืองและภาคีพันธมิตร ได้ยกเอาความรู้ท้องถิ่นว่าด้วยชุดประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอาณาบริเวณโครงการเหมืองและพื้นที่ป่าธรรมชาติ ในการโต้ตอบกับรายงาน EIA ที่ลดทอนพื้นที่ให้กลายเป็นไร่ร้างและป่าเสื่อมโทรมว่าพื้นที่เหล่านั้นเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์จำนวนมาก บางชนิดจัดอยู่ในกลุ่มสัตว์หายากและใกล้สูญพันธุ์ อาทิ เก้ง กวาง ชะนี ค่าง หมูป่า ไก่ฟ้า เสือ นอกจากนี้ยังนำเสนอให้เห็นว่าลำน้ำแม่แดงและลำห้วยสาขากว่า 9 ลำห้วย เป็นแหล่งน้ำสำคัญในการเกษตรกรรมครอบคลุมพื้นที่กว่า 16,659 ไร่ มีฝายทั้งหมด 20 ฝาย และมีผู้ใช้น้ำจำนวน 1,828 ราย และแหล่งอาหารของชุมชน (องอาจ 2554, 14, 17)

ชาวบ้านได้โต้แย้งว่าความรกร้างว่างเปล่าของพื้นที่ป่าบริเวณดังกล่าว แท้จริงแล้วเป็นแหล่งอาหารสำคัญ เป็นพื้นที่ป่าหน้าหมู่บ้านที่ตัดข้ามขอบเขตพื้นที่หมู่บ้านในการใช้ประโยชน์เพื่อยังชีพ เนื่องจากตั้งอยู่ไม่ห่างจากพื้นที่ชุมชน โดยพบว่ามีการเข้าใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปี “หน้าแล้งก็ไปหาเหมาไข่ต้ม สะแด (หาปลา) กลางพรรษา (หน้าฝน) ก็ไม่หาเหมา ไข่ต้ม (หนอนไม้ไฟ) ไข่ต้ม (หนอนไม้ไฟ) ไข่ต้ม (หนอนไม้ไฟ) หน้าหนาวก็ไปเก็บผักส้มปี้ มีเหมาหากินทั้งปี” (สัมภาษณ์พี่แสง, 28 มีนาคม 2553) ทั้งนี้จากการพูดคุยพบว่าของที่หามาได้ส่วนใหญ่ จะเน้นเก็บไว้กินในครัวเรือน แบ่งปันญาติพี่น้อง และในกรณีที่ทำได้มากหรือครัวเรือนที่ยากจน ก็จะนำไปขายเพื่อแลกเปลี่ยนเงินมาใช้จ่าย

นอกจากนี้ ชาวบ้านยังอ้างประวัติศาสตร์การใช้พื้นที่ว่า พื้นที่ป่าส่วนหนึ่งของโครงการพัฒนาเหมืองในอดีตเคยเป็นพื้นที่ไร่หมุนเวียนของ คนปกากะญอบ้านแม่แพม ก่อนที่รัฐจะเข้าควบคุมการใช้พื้นที่ การใช้ประโยชน์ของชาวบ้านเป็นการใช้ประโยชน์บนพื้นที่ไร่ของคนปกากะญอ เป็นการสร้างเรื่องเล่าเพื่ออ้างสิทธิการใช้ประโยชน์ตามวิถีวัฒนธรรม ซึ่งเป็นวิถีการผลิตแบบดั้งเดิมของชุมชน ดังนั้นการทำเหมืองถ่านหินจึงมีเพียงทำลายแหล่งพื้นที่ทำกิน แหล่งความมั่นคงทางด้านอาหาร แต่ยังไม่ทำลายวิถีการผลิตทางวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมของชุมชนด้วย

สอดคล้องกับข้อค้นพบของ Fortmann (1995 อ้างใน อะภัย 2546, 16-17) ศึกษาการต่อสู้ของชนพื้นเมืองในซิมบับเว ที่ใช้เรื่องเล่าในอดีตมาอ้างสิทธิในที่ทรัพยากรจากการถูกคนผิวขาว

เข้ามาอ้างสิทธิทับซ้อน เช่น อ้างว่าเคยเป็นพื้นที่ส่วนร่วมมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์หาหน่อไม้ หาพื้และจับสัตว์เล็กสัตว์น้อย รวมถึงเป็นพื้นที่นักพรตมาก่อนที่จะโดนล่าอาณานิคม ซึ่งเท่ากับว่า หากเกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ ย่อมส่งผลกระทบต่อ “พื้นที่เขาว่าหากิน” ของชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งนี้ งานศึกษาของ Muradian (2001) ได้ตอกย้ำให้เห็นภาพลักษณะของเหมืองในฐานะการพัฒนาที่ไม่เป็นธรรม คือ ในขณะที่ด้านหนึ่งเหมืองได้เปลี่ยนทรัพยากรไปเป็นพลังงานที่มีประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจ โดยละทิ้งไว้ซึ่งส่วนที่ไม่เป็นประโยชน์ไว้ในพื้นที่ คือ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม และระบบนิเวศวิทยา ก่อให้เกิดปัญหาความยากจนทั้งเชิงเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม

ในด้านหนึ่งกลับพบเช่นกันว่า กฟผ. ได้หยิบเอาภาวะความเสี่ยงในแง่ของการผลิตพืชเศรษฐกิจ และความเสี่ยงในแง่ของความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม มาเป็นโอกาสว่า เมื่อเสี่ยงอยู่แล้วก็ควรที่จะเสียสละทรัพยากรเหล่านั้นเพื่อประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ของประเทศ โดยการผลิตซ้ำ “วาทกรรมคนส่วนน้อยเสียสละเพื่อคนส่วนมาก” เพื่อให้เกิดความชอบธรรมว่าการทำเหมืองถ่านหินไม่ได้วางอยู่ผลประโยชน์ของใครเพียงคนเดียวคนใดคนหนึ่ง แต่เป็นเรื่องของผลประโยชน์ชาติ ดังที่ผู้ช่วยศาสตราจารย์สุเมธ ศิริรินทร์ ผู้อำนวยการสำนักวิจัย มหาวิทยาลัยแม่โจ้ กล่าวว่า “โครงการพัฒนาเหมืองถ่านหินเวียงแหงเป็นเรื่องของประเทศชาติ” (ประชาไท 2554) คือ ทำให้ประเทศมีความมั่นคงด้านพลังงานไฟฟ้า ซึ่งผลประโยชน์จะตกอยู่ที่คนส่วนใหญ่ของประเทศ สอดคล้องกับนายอภิวัฒน์ คุณารักษ์ ผู้อำนวยการสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 1 กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่มองว่า ถ่านหินเวียงแหงมีสถานะเป็น “สมบัติของชาติ” โครงการพัฒนาดังกล่าว ผู้ที่ได้รับประโยชน์จึงไม่ใช่แต่เพียงผู้คนในภาคเหนือเท่านั้น แต่ก่อให้เกิดประโยชน์กับประชาชนทั้งประเทศ (ประชาไท 2549)

สำหรับชาวบ้านกลุ่มป่าเอาเหมือง ความเสี่ยงของพวกเขาและความเสี่ยงของรัฐแตกต่างกัน เพราะการอ้างใช้ทรัพยากรของดีจากเวียงแหง ซึ่งก็คือ การนำถ่านหินออกไปใช้เพื่อลดความเสี่ยงด้านพลังงานไฟฟ้าของชาติ จึงเท่ากับเป็นการผลักภาระความเสี่ยงต่อชีวิตมาให้กับชุมชน ดังนั้นหากไม่ต้องการเสี่ยงก็ต้องพิทักษ์สิทธิ โดยเฉพาะสิทธิในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากร

สรุป

ภายใต้ความพยายามของรัฐในการแสวงหาแหล่งพลังงานใหม่ โดยอาศัยอำนาจการทำงานของวาทกรรมการพัฒนา ในการแปรเปลี่ยนความหมายถ่านหินจากทรัพยากรธรรมชาติไปเป็นทรัพยากร/วัตถุดิบพลังงาน เป็นการสร้างตัวตนให้กับสิ่งที่เรียกว่า “ความเสี่ยงด้านพลังงานไฟฟ้าสำรองของชาติ” มีความชอบธรรมให้กับอำนาจรัฐในการเข้าไปก้าวก้าว จัดการและเปลี่ยนแปลงทรัพยากรที่เวียงแหงให้กลายเป็นสินค้า ในรูปของพลังงานไฟฟ้า ผ่านการสมรู้ร่วมคิดกับอำนาจรัฐในระดับต่างๆ เช่น รัฐระดับจังหวัด หรือรัฐระดับท้องถิ่น เป็นต้น เพื่อควบคุมความคิด ความเชื่อและการให้ความหมายต่อการพัฒนาของชาวบ้าน ผ่านการผลิตสร้างความรู้ชุดต่างๆ อย่างไรก็ตาม ภายใต้กระบวนการพัฒนาของรัฐ นำมาซึ่งการสร้างอำนาจในการกีดกันเพื่อการแย่งชิง การควบคุม การจัดการและการใช้ประโยชน์ของถ่านหินและทรัพยากรเหนือพื้นที่บริเวณโครงการพัฒนาเหมืองฯ ออกจากเป็นทรัพยากรของชุมชน ไปสู่การเป็นทรัพยากรส่วนรวม ภายใต้ระบอบกรรมสิทธิ์ของรัฐที่พร้อมโอนสิทธิให้กับทุน เข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรซึ่งเป็นสมบัติส่วนร่วม รวากับเป็นสมบัติส่วนตัว

ภายใต้ปฏิบัติการสร้างชุดความรู้ว่าด้วยถ่านหินกับความเสี่ยงด้านพลังงานไฟฟ้าสำรองของชาติ กฟผ. ในฐานะองค์กรด้านพลังงานไฟฟ้าได้ผลิตสร้างความรู้และความจริงอย่างน้อย 3 ประการ คือ หนึ่ง ถ่านหินในฐานะทรัพยากรเพื่อการพัฒนา เป็นการเชื่อมโยงถ่านหินที่เวียงแหงให้มีคุณลักษณะและมีศักยภาพในการสร้างความมั่นคงและกระจายความเสี่ยงของพลังงานไฟฟ้าสำรอง พร้อมกันนั้นก็สร้างมายาภาพว่า ทรัพยากรในพื้นที่ตั้งโครงการเหมืองฯ ซึ่งส่วนใหญ่ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติและเขตอุทยานแห่งชาติ มีสภาพเสื่อมโทรมและเป็นไร่ร้าง อันเกิดจากการบุกรุกเพื่อขยายพื้นที่เกษตรกรรมของชุมชน จำเป็นที่จะต้องแสวงหารูปแบบการใช้ที่เหมาะสม สุดท้าย การสร้างความรู้และความจริงว่าด้วยเวียงแหงเป็นเมืองชายแดนที่ล้ำหลังและยากจน เพื่อเป็นการเปิดพื้นที่ให้รัฐเข้ามากำหนดว่าควรจะทำอะไร และพัฒนาอย่างไร พบว่าข้อเสนอสำคัญในการพัฒนา คือ การเปลี่ยนพื้นที่เสื่อมโทรมซึ่งไร้คุณค่าต่อชีวิตของชาวบ้านมาสร้างมูลค่าต่อประเทศชาติในเชิงเศรษฐกิจ โดยการเปลี่ยนทรัพยากร/ถ่านหินซึ่งเป็นของดีเวียงแหงมาเป็นสินค้าในรูปของพลังงานไฟฟ้า ขณะเดียวกันการนิยามถ่านหินในลักษณะดังกล่าวนำมาซึ่งการกีดกันชุมชนท้องถิ่นออกจากทรัพยากรที่เคยใช้ประโยชน์ไม่ว่าจะเป็นการเพาะปลูกหรือการทำประโยชน์ในรูปแบบอื่นๆ

ภายใต้การกีดกันการเข้าถึงทรัพยากรดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดความตระหนกต่อภาวะ “ความเสี่ยง” อันเนื่องมาจากการแปรเปลี่ยนสภาพเป็นเหมืองถ่านหินและเป็นสินค้านั้น สัมพันธ์

กับปากท้องและการดำรงชีพของชาวบ้าน เนื่องจากในความเป็นจริงพื้นที่และทรัพยากรบริเวณดังกล่าวเป็นพื้นที่การเกษตร พื้นที่แหล่งความมั่นคงทางด้านอาหาร หรืออาจจะเรียกได้ว่าเป็นพื้นที่ชีวิตของชุมชน การที่ชุมชนจะถูกเบียดขับและลิดรอนสิทธิจนไม่สามารถเข้าใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ชาวบ้านมองว่านั่นคือภาวะ “ความเสี่ยงต่อความมั่นคงในการดำรงชีพ” ที่ชุมชนจะต้องเผชิญ เมื่อพิจารณาจะพบว่าความเสี่ยงของชาวบ้านกับความเสี่ยงของ กฟผ. เป็นความเสี่ยงคนละชุด เพราะความเสี่ยงของชุมชนไม่ได้วางอยู่บนฐานการมีหรือไม่มีไฟฟ้าใช้ แต่เป็นความเสี่ยงในการใช้ชีวิต หากต้องสูญเสียทรัพยากรให้กับวาทกรรมความเสี่ยงเรื่องพลังงาน

มีข้อน่าสังเกตว่า การนิยามความเสี่ยงของกลุ่มชาวบ้านที่คัดค้านนั้น ไม่ได้วางอยู่บนตรรกะของการมองความเสี่ยงดังกล่าวว่าเป็นความเสี่ยงต่อประโยชน์ของส่วนรวม ไม่สามารถใช้อำนาจของปัจเจกในการตัดสินใจได้ เนื่องจากเป็นผลกระทบที่คนในชุมชนจะต้องแบกรับร่วมกัน จึงเป็นเหมือนพันธะทางสังคมหรือสำนึกร่วมของคนในท้องถิ่น ที่จะต้องสลายความเป็นปัจเจกมาปกป้องผลประโยชน์ อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริงชาวบ้านไม่ได้มองความเสี่ยงเป็นเรื่องที่ไม่ดีเสมอไป เนื่องจากชาวบ้านบางกลุ่มก็ชอบความเสี่ยง เนื่องจากความเสี่ยงบางประเภท โดยเฉพาะความเสี่ยงที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ส่วนตัว สามารถรับมือหรือจัดการกับผลของความเสี่ยงได้ด้วยตนเอง แต่เมื่อใดที่เป็นความเสี่ยงที่เกิดผลกระทบต่อประโยชน์ส่วนรวม มักจะเป็นเรื่องที่รับไม่ได้ และมองว่าเป็นเรื่องพันธะทางสังคมที่จะออกมาเคลื่อนไหวป้องกันไม่ให้เกิดภาวะความเสี่ยง

ช่องทางหนึ่งในการพิทักษ์ความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้น คือ ชาวบ้านเลือกที่จะแสวงหาพันธมิตรกับนักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน ภาคประชาสังคม เพื่อแสวงหาความรู้ชุดใหม่ที่มีลักษณะผสมผสานชุดความรู้ที่หลากหลาย ทั้งความรู้จากภายนอกและชุดประสบการณ์จริงในการใช้ชีวิต เพื่อนำมาใช้ต่อรองภายใต้สถานการณ์เฉพาะหน้า ที่เรียกว่า “ความรู้เชิงสถานการณ์” มาใช้ในการต่อรอง ตอบโต้และช่วงชิงความรู้ว่าด้วยการพัฒนาและความเสี่ยงด้านพลังงานไฟฟ้าสำรองของชาติ ซึ่งเป็นชุดความรู้ระดับชาติหรือเป็นวาทกรรมหลัก โดยพบว่า ชาวบ้านได้อธิบายเงื่อนไขและที่มาของความเสี่ยงต่อชีวิตว่าเกิดจาก หนึ่ง การถูกเบียดขับออกจาก การเข้าถึงทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพ สอง การกีดกันสิทธิของชุมชนในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากร จากคำอธิบายดังกล่าวได้ถูกตีความว่าก่อให้เกิดความเสี่ยง 3 ลักษณะซ้อนทับและสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างแนบแน่น คือหนึ่ง ความเสี่ยงต่อการผลิตของชุมชน สอง ความเสี่ยงทางด้านสุขภาพหรือความเสี่ยงทางด้านร่างกาย และสามความเสี่ยงจากการไร้อำนาจในการควบคุมและจัดการทรัพยากร ซึ่งล้วนเป็น “ความเสี่ยงต่อชีวิต” ของผู้คนในชุมชน

อย่างไรก็ตาม ความเสี่ยงลักษณะที่หนึ่งและสองถูกมองว่าเป็นความเสี่ยงในมิติเชิงกายภาพ ที่ กฟผ. อ้างว่าสามารถป้องกันและแก้ไขปัญหาได้ โดยอาศัยความรู้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รวมไปถึงการชดเชยในรูปของตัวเงิน สะท้อนการมองทรัพยากรแบบแยกส่วนออกจากระบบธรรมชาติและระบบสังคม คือ มองว่าการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรในที่หนึ่ง มีขอบเขตที่ชัดเจน ย่อมไม่กระทบต่อทรัพยากรในพื้นที่อื่น แต่สำหรับชาวบ้านแล้ว ถ่านหินและทรัพยากรในพื้นที่โครงการคือส่วนหนึ่งของระบบนิเวศและระบบสังคม เมื่อส่วนใดส่วนหนึ่งเปลี่ยนแปลงส่งผลกระทบต่อเนื่องกันไป ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องยกระดับความเสี่ยงที่ก้าวข้ามความเสี่ยงเชิงกายภาพไปสู่ความเสี่ยงในเชิงคุณค่า คือ ความเสี่ยงที่เกิดจากการไร้อำนาจของท้องถิ่นในทรัพยากร มาตอกย้ำคุณค่าของชีวิตที่ต้องเผชิญความเสี่ยงเมื่อต้องขาดทรัพยากรให้มีความหนักแน่นขึ้น ทั้งนี้ ภาวการณ์ไร้อำนาจดังกล่าว ไม่สามารถทดแทนหรือแก้ไขได้เนื่องจากเป็นเรื่องคุณค่าของชีวิตที่แฝงมากับเรื่องอำนาจ ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อนมากกว่า ทำให้การต่อรองวาทกรรมความเสี่ยง และวาทกรรมการพัฒนาของชาวบ้านมีความหนักแน่นและมีพลังมากขึ้น

ปัจจุบัน “โครงการพัฒนาเหมืองถ่านหินเวียงแหง” ยังไม่สั่งยุติหรือชะลอโครงการ จึงพบว่ากลุ่มป่าเอาเหมืองยังคงเคลื่อนไหวเพื่อพิทักษ์สิทธิในทรัพยากรในรูปแบบใหม่ เพื่อรองรับสิทธิจารีตที่เริ่มไม่มีความมั่นคง ในขณะที่กฎหมายไม่ได้ทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าจะสามารถพิทักษ์สิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรได้ จึงต้องแสวงหาพื้นที่และสถาบันในการสร้างกฎเกณฑ์มารับรองอำนาจของชุมชน เพื่อปกป้องความเสี่ยงในการดำรงชีพจากการสูญเสียอำนาจในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะและลึกกว่าสิทธิชุมชนที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญ เช่น การจัดตั้งองค์กรชุมชน “เครือข่ายทรัพยากรฯ” เพื่อทำหน้าที่เป็นองค์กรชาวบ้านในการผลิตสร้างกฎเกณฑ์ท้องถิ่น ในการใช้ทรัพยากรและกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชน โดยการช่วงชิงพื้นที่การเมืองท้องถิ่นมารองรับความชอบในเชิงกฎหมาย ไม่ว่าจะเป็น การออกระเบียบที่ดิน การจัดระบบผังเมือง การขับเคลื่อนข้อบัญญัติท้องถิ่นว่าด้วยการจัดการทรัพยากร ดังนั้นจะเห็นว่า กระบวนการต่อสู้เรื่องสิทธิของชุมชน วางอยู่บนพื้นฐานของ “ธรรมาภิบาลท้องถิ่น” ที่เปิดพื้นที่ให้กับ “กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน” ที่จะนำไปสู่ความโปร่งใสในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งที่ผ่านมาระบบกฎหมายของไทยยังก้าวไปไม่ถึง

รายการอ้างอิง

เอกสารภาษาไทย

- การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย. 2544. "ประชาสัมพันธืโครงการพัฒนาเหมืองถ่านหินเวียงแหง" (เอกสารอัดสำเนา).
- โครงการจัดการลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน. 2547. *รายงานความก้าวหน้าโครงการสิทธิชุมชนศึกษา ภาคเหนือกรณีลุ่มน้ำแม่แตงตอนบน เดือนเมษายน 2547 - กันยายน 2547*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- ชมรมกำนันผู้ใหญ่บ้าน. 2549. "สรุปการสำรวจความคิดเห็นของประชาชนต่อการเปิดเหมืองแร่ลิคไนต์ในพื้นที่อำเภอเวียงแหง" เอกสารอัดสำเนา. เชียงใหม่.
- ชัลวาลย์ จันทรวิจิตร. 2546. การทบทวนสถานการณ์ผลกระทบทางสุขภาพจากการทำเหมืองถ่านหิน. สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข: เชียงใหม่.
- ดวงฤทัย พันธุ์กาลหลง. 2549. "ขบวนการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมของผู้ที่เกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนาเหมืองเวียงแหง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่." วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เดชรรัตน์ สุขกำเนิด. 2550. "นิทานเรื่องหินสะอาดในสังคมไทย". *โลกสีเขียว* (มีนาคม-เมษายน).
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. 2554(ก). *ทุนนิยมชายแดน*. เชียงใหม่: ศูนย์วิจัยและบริการวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- _____. 2554(ข). *มโนทัศน์การดำรงชีพ*. เชียงใหม่: กองทุนพัฒนาวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วสันต์ คงมัน. 2545. "ทัศนคติของประชาชนในเขตอำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ ต่อการทำเหมืองถ่านหินลิคไนต์ของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย." วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมืองและการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- วิทยาลัยการสาธารณสุข จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2544. *รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาผลกระทบจากมลพิษทางอากาศต่อสุขภาพประชาชนอำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง เล่มที่ 1 รายงานสรุปสำหรับผู้บริหาร ซี.พี.เอ็น. ซีพพลายส์*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สถานบริการวิศวกรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2550 (ก). *รายงานผลการศึกษาผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมโครงการพัฒนาเหมืองเวียงแหง (ฉบับสมบูรณ์)*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สถานบริการวิศวกรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2550 (ข). *รายงานผลการศึกษาผลกระทบทางด้านสังคมโครงการพัฒนาเหมืองเวียงแหง (ฉบับสมบูรณ์)*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สำนักงานคณะกรรมการนโยบายพลังงานแห่งชาติ. 2542. *พลังงานและทางเลือกการใช้เชื้อเพลิงของประเทศ ไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการนโยบายพลังงานแห่งชาติ.
- สุรสม กฤษณะจุฑะ. 2547. "การเมืองวัฒนธรรมของความเป็นอื่นในพื้นที่สี่: การต่อสู้ทางวาทกรรมว่าด้วยพลังงาน." วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุรสม กฤษณะจุฑะ. 2550. “เวียงแห่งสถานที่แห่งความเกลียดชัง หรือพื้นที่ของความหวัง.” ใน *ข้ามขอบฟ้า 60 ปี ชีเกฮารุ ทานาเบ้* บรรณาธิการโดย ชวัญชีวัน บัวแดง และอภิญา เฟื่องฟูสกุล. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

อะภัย วานิชประดิษฐ์. 2546. “พลวัตของความรู้ท้องถิ่นในฐานะปฏิบัติการของการอ้างสิทธิเหนือทรัพยากรในพื้นที่สูง: กรณีศึกษาชุมชนม้งบ้านแม่สาใหม่ อำเภอแม่อิง จังหวัดเชียงใหม่.” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2553. “การปรับโครงสร้างชนบทไทยกับปัญหาที่มองไม่เห็น.” เอกสารวิชาการหมายเลข 1. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เอกสารภาษาอังกฤษ

Beck, Ulrich. 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. Translated by Mark Ritter. London: Polity Press.

Buchanan D.J. and D. Brenkley. 1994. “Green coal mining.” In *Mining and Its Environmental Impact*. Edited by Hester R.E. and R.M. Harrison. Great Britain: The Bath press.

Escobar, Arturo. 1984. “Discourse and Power in Development: Michel Foucault and the Relevance of the Work to the Third World.” *Alternative* 10 (3): 377-400.

Fortman, Louise. 1995. “Talking Claim: Discursive Strategies in Contesting Property.” *World Development* 33 (6): 1053-1063.

Smith Neil. 1984. “The Production of Nature.” in *Uneven Development: Nature, Capital and the Production of Space*. Oxford: Blackwell.

เอกสารออนไลน์

กรมเชื้อเพลิงธรรมชาติ กระทรวงพลังงาน. 2554. “ถ่านหิน.” เข้าถึงวันที่ 14 มกราคม 2554. <http://bit.ly/1a2DJVL>

“กลุ่มอนุรักษ์ทับสะแก ยื่นหนังสือ ผอ.รร.-นายอำเภอ จี้หยุดร่วมมือประชาสัมพันธิโรงไฟฟ้าในโรงเรียน.” *ประชาไท*, เข้าถึงวันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2552. <http://prachatai.com/node/20155/talk>

“การกลับมาของรฟ.ถ่านหิน.” *กรุงเทพธุรกิจออนไลน์*, 4 มีนาคม 2556. เข้าถึงวันที่ 13 กรกฎาคม 2556. <http://bit.ly/12sJ2hJ>.

“คนเวียงแหงเดิน ‘เหมืองลิกไนต์ - เชื้อถ่านน้ำแดง’ ใครได้-เสียจากโครงการ (1).” *ประชาไท*, 24 มกราคม 2553. เข้าถึงวันที่ 8 กุมภาพันธ์ 2553. <http://prachatai.com/journal/2010/01/27446>.

“ที่ว่ากล่าวอำเภอเวียงแหง. 2553. “ข้อมูลทั่วไป.” เข้าถึงวันที่ 17 ธันวาคม 2553. <http://wianghaeng.com>.

“มาแว้วว! ประชุม EIA เหมืองเวียงแหง เหตุประชุมนอก อ.เวียงแหง จึงไร้จากกลุ่มต้านเหมือง.” *ประชาไท*, 20 ตุลาคม 2549. เข้าถึงวันที่ 25 กันยายน 2554. <http://prachatai.com/journal/2006/10/10165>

“รายงานพิเศษ: คู้มหรือไม้ถ้ำไทยหันฝั่งด้านหิน จะเลือกอะไร? ระหว่างชีวิตคนกับต้นทุนไฟฟ้าที่ถูกลง.”
แนวหน้า, 28 กุมภาพันธ์ 2549. เข้าถึงวันที่ 5 พฤศจิกายน 2554. <http://bit.ly/GZEKyp>

“รู้จัก “ถ่านหินสะอาด” ก้าวข้ามยุคพลังงานขาดแคลน.” *สยามรัฐ*, 9 สิงหาคม 2554. เข้าถึงวันที่ 14 สิงหาคม 2548. <http://bit.ly/17f1Im5>

ศูนย์ข้อมูลการคลังการลงทุนจังหวัดเชียงใหม่. 2554. “สถิติการผลิตกระเทียมของจังหวัดเชียงใหม่.” เข้าถึงวันที่ 12 ธันวาคม 2554 <http://tisccm.moc.go.th>.

สำนักงานเกษตรจังหวัดเชียงใหม่. 2554. “ข้อมูลพื้นฐานการเกษตร.” เข้าถึงวันที่ 25 ธันวาคม 2554. <http://www.chiangmai.doae.go.th/agridata003.html>.

องอาจ เตชะ. 2552. “รายงาน: ไปเรียนรู้วิถีพึ่งพา ดิน น้ำ ป่า คนปกาก่อหมู่บ้านแม่แพม (ตอน 1).” *ประชาไท*, 28 พฤษภาคม. เข้าถึงวันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2554. <http://www.prachatai.com/journal/2009/05/24363>

World Coal Institute. 2005. *The Coal Resource: a comprehensive overview of coal*. London: World Coal Institute. <http://bit.ly/RmJjyW>.

การสัมภาษณ์

พี่แสง. 2553. สัมภาษณ์โดยผู้เขียน. เชียงใหม่ (เวียงแหง): 28 มีนาคม.

พ่ออ้าย. 2553. สัมภาษณ์โดยผู้เขียน. เชียงใหม่ (เวียงแหง): 2 พฤษภาคม.

พ่อปี. 2554. สัมภาษณ์โดยผู้เขียน. เชียงใหม่ (เวียงแหง): 24 ธันวาคม.

พ่อสมบูรณ์. 2547. สัมภาษณ์โดยผู้เขียน. เชียงใหม่ (เวียงแหง): 7 มีนาคม.

สุรชาติ. 2553. สัมภาษณ์โดยผู้เขียน. เชียงใหม่ (เวียงแหง): 3 ธันวาคม.

ป้าอ๊อด. 2553. สัมภาษณ์โดยผู้เขียน. เชียงใหม่ (เวียงแหง): 7 กุมภาพันธ์.